

Művelődés | 11

LVII. évfolyam 2004. november
www.muvelodes.ro

**Borvízkalákák Csíkban
Kettős Balassi-évforduló
A magyar nyelv
helyzete a világban
Kós Károly levelezése
Buzás Lajossal
Senkálzky Endre
kilencvenéves
Könczey Elemér
karikatúrái**

Művelődés

KÖZMŰVELŐDÉSI
FOLYÓIRAT

A szerkesztőség:
SZABÓ ZSOLT
(főszerkesztő)
GÁBOR DÉNES
MURAD BETTY
SÚTÓ FERENC
SZABÓ GÉZA

Postacím:
40015 Cluj-Napoca
P-ța Unirii nr. 11., ap.7
C.P. 201
tel./fax: 00-40-264/591267
honlap: www.muvelodes.ro
e-mail:

muvelodes@internet.ro
Bankszámlaszám:
Redactia Művelődés
Trezoreria Cluj

RO23TREZ2165009XXX007054
Lapszámunk támogatói:
a Művelődés- és Egyházügyi
Minisztérium, a Művelődés
Egyesület, valamint:

COMMUNITAS
ALAPÍTVÁNY

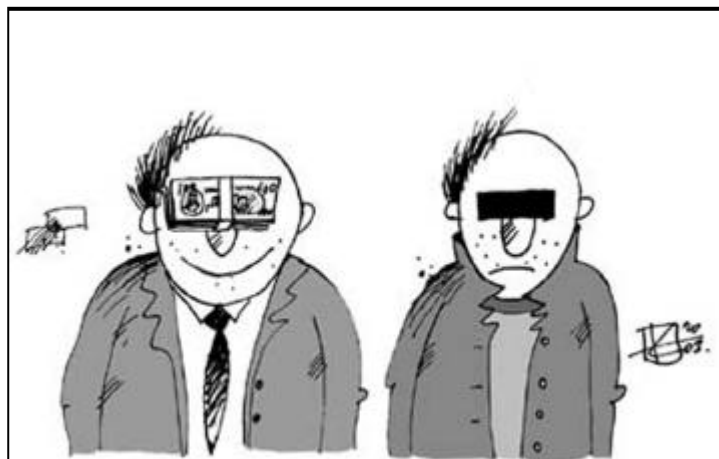

ISSN 1221-8693
Készült a kolozsvári ATID
nyomdában

Tartalom

Pomogáts Béla: A magyar nyelv helyzete a világban. Ellentmondások, lehetőségek	3
Ladányi Emese: „Dalra, magyar!”	6
Á. Z.: Szent István-nap Szentgericén	7
Dukrét Géza: Honismereti konferencia Sárközújlakon ..	8
Pécsi Györgyi: Cseke Péter Pro Literatura-díja	9
Buzás Pál: Kós Károly levelezése Buzás Lajossal	10
Herczeg Ágnes – Jánosi Csaba: Tündérek és óriások földjén. Borvízkalákák Csíkban	11
Galéria	
Szabó Géza: Vizuális publicisztika	14
Adorján Botond: Az emberi butaság	16
Színház	
Gergely Zsuzsa: „A színház az életem” 90 éves Senkálzsky Endre színművész, a Kolozsvári Állami Magyar Színház örökös tagja ..	18
Szabó Géza: A nagy Pé: por és papír, avagy Hamlet esete a popcorn-kultúrával	19
Enciklopédia	
Gábor Dénes: Kettős Balassi-évforduló Esztergomban	21
Horváth István: Balassi Bálint megsebesülésének helyszíne: Esztergom-Víziváros	22
Z. Urbán Aladár: Balassi és Kékkő	26
Tóth Krisztina: Balassi Bálint származása, családi kapcsolatai	28

A lapszámot Könczey Elemér karikatúráival illusztráltuk

A magyar nyelv helyzete a világban

Ellentmondások, lehetőségek

Sok-sok évszázados története során a magyar nyelv többször is veszélybe került. A török hódoltság idején, midőn a Kárpát-medencét nagyjából nyolcvan százalékban kitöltő magyar népesség igen nagy része esett a pusztítás áldozatául. A Rákóczi Ferenc nevéhez fűződő függetlenségi háború után, midőn a háborús veszteségek, valamint a háború végén fellépő (még a hadi eseményeknél is gyilkosabb) pestisjárvány okozta pusztítás, illetve a magyaránú külföldi betelepítés nagyjából negyven százalékra szorította vissza a magyarság országos számárányát. Ugyancsak jelentékeny veszteséget okoztak a 20. századi háborúk, valamint a trianoni szerződés következményei: a repatriálások, kivándorlások, az erőszakos asszimilációra törekvő politika. Mindez csupán e században mintegy kétmillió fővel apasztotta a magyarság számát a Kárpát-medencében.

A magyar nyelv „halálának” rémképe nem egyszer ragadta magával az írók és nyelvtudósok képzeletét: ez a sötét látomás ugyanakkor a védekező közösségi reflexek kialakulásának indítéka lett. Így például Herder hírhedett „jóslata”, amely a magyar nyelv kipusztulásának végzetes lehetőségét vetette fel. Erre a baljós figyelmeztetésre válaszolt Kölcsey, Vörösmarty és Széchenyi, midőn a „nemzethalál” rémképével próbálta mozgósítani a magyar közvéleményt. Valójában sikerrel, hiszen a reformkor hihetetlen nemzeti lendületét és kezdeményező készségét éppen a Herder által meghirdetett „jóslat” ösztönözte, az az elszántság, amely fel kívánta venni a küzdelmet a „jóslat” várható következményeivel.

A huszadik századi magyar történelem tragédiái: Trianon és Párizs, a magyarság egyharmadának kisebbségi sorsba taszítása ismét a nemzethalál rémképét vetette fel. A huszadik században számottevően csökkent a magyarság közép-európai számáránya, és a magyar nyelv a térségben erősen visszaszorult.

1918-tól máig, azaz nyolcvan esztendő leforgása alatt a románok és a szlovákok lélekszáma több mint kétszeresére nőtt, miközben a magyarság lélekszáma kevesebb, mint egyharmadával emelkedett. Ha a magyar anyanyelvűek száma ugyanolyan mértékben növekedett volna, mint a szomszédoké (az utódállamok többségi nemzetéi), akkor most legalább huszonkét millió magyarnak kellene lennie a közép-európai régióban, és ez egyértelmű magyar többséget jelentene a Kárpát-medencében.

A magyarság jelenlegi, nagyjából 13 és fél millió lélekszámaival (10 millió Magyarországon, közel kétmillió Romániában, 600 ezer Szlovákiában, 200 ezer Kárpátalján, 300 ezer a Vajdaságban és együttesen vagy 100 ezer Ausztriában, Szlovéniában és Horvátországban) még így is a Kárpát-medence lakosságának relatív többségét teszi ki: néhány százalékkal a népesség 50 százalékát alatt. Ez a többség azonban igen törekeny, és gyorsan fogyatkozik.

A magyar nyelv mindezek ellenére sem tartozik a világ kis nyelvei közé. 1999-ben jelent meg Fodor Ist-

ván főszerkesztésével az Európában is ritkaságnak számító A világ nyelvei című kötet, amely szerint a Földön nagyjából 6000 nyelvet beszélnek, ezek között 12 olyan nyelv található, amely több mint százmillió ember anyanyelve (sorrendben: a kínai, a hindi, az angol, a spanyol, az arab, az orosz, a bengáli, a portugál, az indonéz, a japán, a német és a francia), további tizenhárom nyelvet 50 és 100 millió közötti népesség beszél (vietnami, koreai, jávai, pandzsábi, telugu, olasz, török, tamil, thai, maráthi, ukrán, lengyel, szuahéli).

A magyar nyelv ebben a rangsorban az igen megtisztelő negyvenötödik helyet foglalja el, előtte olyan nyelvek szerepelnek, mint a filippíno, a burmai, az üzbég, a kurd, a malajalam, a holland, a perzsa, a román, utána pedig olyanok, mint a cseh, a szlovák, a szerb, a horvát, a svéd, a dán, a finn, az újgörög, a bolgár és így tovább. A magyar nyelv ezek szerint Európában (az orosz, a német, az angol, a francia, az olasz, az ukrán, a spanyol, a lengyel, a román és a holland után) a tizenegyedik, és több mint húsz nyelvet előz meg az európai nyelvek rangsorában. A nagyvilágon pedig ezerszámra élnek nyelvek, amelyeket a magyarnál kevesebb (jóval kevesebb) ember beszél.

Nyelvünk mégis teljes biztonságban, és ha a tapasztalt vagy éppen lehetséges veszélyeket számításba kívánjuk venni, külön-külön kell vizsgálat tárgyává tenni a magyar anyanyelvűek három nagy (földrajzi értelemben is elkülöníthető) csoportját: a magyarországiakat, a Kárpát-medencei magyar kisebbségeket és a nyugat-európai, valamint tengerentúli szétszóródásban élő magyarokat. Közülük mindenképpen a szórvány-magyarság számának várható radikális csökkenése válthat ki súlyos aggodalmakat. A magyarság: az a nagyjából tizenhárom és fél millió ember, akit reményeink szerint eltéphetetlen vagy nehezen eltéphető kötelékek fűznek a magyar nyelvhez és kultúrához, ma egyféle sziget-tengeren él. Van ennek a szigettengernek (akárcsak az antik világban a görög Archipelágosznak) egy kontinentális központja: ez a jelen Magyarország, az a terület, amely a trianoni csonkítások után a történelmi országból megmaradt, illetve azok a kisebb magyar területek, amelyek a trianoni ország határai mentén (Biharban és Szatmárban, Beregszász környékén, a Csallóközben, a Mátyusföldön és Gömörben, végül a Vajdaság északi felében és a Tisza mentén), etnikai tekintetben az anyaországgal összefüggésben helyezkednek el.

Vannak aztán nagyobb magyar többségű területek, de már más népek által lakott vidékekbe élve: ilyen a Székelyföld, egykor négy vármegyéni, ma két és fél romániai megyéni (Hargita, Kovászna és Maros megye fele) területe, amelyen vagy nyolcszáz ezer magyar él, ilyen a kalotaszegi magyar falvak füzére Kolozsvártól nyugatra, és ezzel vége: minden más magyar, így Kolozsvár, Temesvár, Újvidék, Ungvár és Kassa magyarsága is szórványban él.

Természetesen szórványban élnek a nyugati világban szétszóródott magyarok is: Nyugat-Európában, Észak- és Dél-Amerikában, valamint Ausztráliában. A jelenben érvényesnek tekinthető statisztikai adatok szerint Erdélyben legalább hét-nyolcszázézer, az egész Kárpát-medencében (Szlovákiában, Kárpátalján, a Vajdaságban, Horvátországban, Szlovéniában és Burgenlandban) még további négyszázézer, a nyugati világban pedig nagyjából egymillió két- vagy háromszázézer magyar él szórványokban. Ez így együtt közel két és félmillió ember, vagyis minden hatodik magyar, akinek idegen nyelvű, más kultúrát hordozó népesség között kell leélnie az életét.

A magyar szigettenger történelmi értelemben szüntelenül veszélyeztetett. Az elmúlt közel nyolc évtizedben igen nagy magyar népcsoportok váltak le a magyarság etnikai kontinenséről, kényszerültek szórványlétre, majd szüntelenül fogyatkozva tűntek el a köröttük élő népek: románok, szlovákok, ukránok, szerbek, vagy éppen németek, franciák, amerikaiak, dél-amerikai spanyolok tengerében. Magyaroknak kell lennie annak a társadalomkutatóknak vagy politikusnak, aki nem veszi észre azt, hogy a történelmi erők (mind a Kárpát-medencében, mind a nyugati diaszpórákban) a szórványmagyarság lassú eltűnését készítik elő. Fél évszázad múltán nemcsak ezen a kis Magyarországon leszünk jóval kevesebben (legalábbis a demográfusok sötét jóslatai szerint: erről beszélnek fogyhatatlan vészjelzésekkel Fekete Gyula írásai), hanem a Kárpát-medencében és a nagyvilágban is. A tizenhárom-tizennégy millióból a szórványok végleges felszívódásával is eltűnhet két és fél millió.

A szórványokban élő magyarság helyzetével, további sorsával és jövőjével (már ha egyáltalán kívánjuk, hogy jövője legyen!) tehát foglalkozni kell. Ezen a téren a magyar politikának, közéletnek és kulturális életnek igen nagyok az adósságai. Még megfelelő felmérések sem készültek arról, hogy a szórványvidékeken hány magyar él, még kevésbé arról, hogy ezeknek a magyaroknak a maguk köznapi életében milyen szociális és kulturális kihívásokkal kell megküzdeniük, és miként vannak kiszolgáltatva az asszimilációs politika hol erőszakosabb, hol csak manipulatív eszközeinek. Stratégiai elképzelések pedig végképp nincsenek arról, hogy a diaszpórában élő magyarság anyanyelvi kultúráját és nemzeti identitását miképpen lehetne megtartani.

A két és fél millió szórványban élő magyar jövője valószínűleg egy kettős történelmi forgatókönyv szerint alakul. Ezt a forgatókönyvet azonban nem mi írjuk, sőt még csak nem is Bukarestben, Pozsonyban vagy Belgrádban készítik elő, hanem döntő módon az Európai Közösség és (kisebb mértékben) a NATO irányító központjaiban. A szórványmagyarság ügye ugyanis, vélhetőleg, ki van (lesz) szolgáltatva annak az integrációs folyamatnak, amelynek medrében a közép-európai térség történetének következő fél évszázada alakulni fog.

A magyar szórványok nemzeti kultúrája és identitása csak azokban az országokban lesz védhető és fenntartható, amelyek előbb vagy utóbb helyet kapnak az integrációs folyamatban. Az európai integrációból kimaradó országokban, részben a magukra hagyottság, részben az óhatatlanul fellépő megalázottsági érzés következtében, minden bizonnyal erősödni

fog az etnokratikus és etatista politika, és meg fog erősödni az amúgy is tapasztalható Európa-ellenesség és idegengyűlölet. Mindez nem fog kedvezni a kisebbségi magyarság fennmaradásának, sem a mára kialakult magyar-magyar kapcsolatrendszer fejlődésének. Márpedig az integrációs folyamat csak részben fog kiterjedni a közép- és kelet-európai régió országaira: Magyarországra, Lengyelországra, Csehországra és Szlovéniára, Szlovákiára, esetleg Romániára, ha a demokratikus fordulatot kísérő kétértelműségek eloszlanak, nem tér vissza a posztkommunista Iliescu-féle uralom, és később talán Horvátországra. Szerbiára és Ukrainára azonban, legalábbis ahogy mostani helyzetük és politikájuk mutatja, semmiképp.

Következésképp fel fog vetődni az a gondolat, hogy a kárpátaljai és részben a vajdasági magyar szórványok népét miként lehetne szülőföldjén megtartani. Nem lesz könnyű feladat, minthogy a magyar diplomácia mozgásterét és hatékonyságát ezekben az országokban nagyon is korlátozott. Esetleg felvetődhet az az elképzelés, hogy (miként ez a bukovinai székelyek esetében a negyvenes évek elején történt) a kárpátaljai és szerbiai magyaroknak Magyarországra kellene települniük. Már csak annak érdekében is, hogy az itthon bekövetkező demográfiai deficitet legalább részben ki lehessen egyenlíteni. Ez a lehetőség azonban mindenképpen végső megoldást kell hogy jelentsen: ha másként az ottani magyarokat nem lehet megmenteni. Az áttelepülés különben, mindenféle stratégiai tervezés nélkül is folyamatos, minthogy mind a Vajdaságból, mind Kárpátaljáról tízezerszámra települtek át magyarok az anyaországba (sőt Kárpátaljáról ruszinok és ukránok is).

Erdély és a Felvidék magyarságát azonban mindenképpen szülőföldjén kellene tartani, már csak avégett is, hogy legalább részlegesen maradjon meg olyan történelmi magyar városok magyar jellege, mint Kolozsvár, Nagyvárad, Szatmárnémeti, Kassa és Pozsony. A szórványmagyarság megtartása és szülőföldjén tartása mindazonáltal igen alapos stratégiai felkészülést követel meg mindazoktól a magyarországi, illetve kisebbségi magyar politikai, gazdasági, egyházi, kulturális és civil társadalmi intézményektől és szervezetektől, amelyeknek a diaszpórapolitikában (igaz, ilyen még nincs, de lehetne, lennie kellene!) szerepük van. Ennek a stratégiának mindenekelőtt a valós helyzet hiteles és részletekbe menő felmérésére kell épülnie. Az elmúlt évtizedben igen nagy társadalomtudományi (például demográfiai) kutató és elemző munkára került sor a határon túl élő magyarság tekintetében, ennek ellenére csak töredékes képünk van arról, hogy milyenek a magyar diaszpórák számbeli viszonyai, milyen a szociális és kulturális helyzetük, milyenek a körülöttes élő többségi néppel a kapcsolataik. Hosszú évtizedek óta tartja magát például az a megállapítás (én inkább hiedelmet mondanék), miszerint az Egyesült Államokban több mint egymillió hétszázézer magyar él. Nos, Nagy Károly egyetemi szociológiai professzor és Papp László világszövetségi régióelnök legutóbbi felmérése szerint Amerikában mindössze nagyjából százötvenezer ember beszél magyarul. Ez a közhiedelmelek által rögzített adatnak kevesebb mint az egytizede.

Ezért először is ismernünk kell a szórványmagyarság valóságos elhelyezkedését és helyzetét, en-

nek nyomán kell kialakítani a védelmüket célzó terveket. Ebben a tekintetben a tudományos kutatómunkának és a politikai akaratnak egymást kell egészítenie: a valóságos helyzet tudományos felmérése nélkül a politikai tervezés tehetetlen, mert megalapozatlan lehet, a politikai szándékok egyértelmű megfogalmazása – a politikai stratégia alapos kidolgozása – nélkül pedig a tudományos feltáró munka legfeljebb a könyvtárak anyagát szaporíthatja, de a szórványmagyarok mindinkább súlyosodó gondjait nem oldja meg. Tulajdonképpen kettős védekezési stratégiára van szükség, minthogy egészen másként kell kezelni a Kárpát-medencében és a nyugati világban élő magyar szórványokat. Lássuk először az előbbieket.

A szomszédos országokban élő magyar szórványok anyanyelvi és kulturális gondozásának ügye részben az iskolákhoz, részben az iskolán kívüli oktatási és kulturális eszközökhöz kötődik. A szórványmagyar vidékek nagy részén jelenleg nincsenek szervezett magyar iskolák; esetleg csak elemi iskolák, úgynevezett alapiskolák vannak. Így amellet, hogy ezeket az alapiskolákat tankönyvekkel, tanítási eszközökkel (pl. elektronikus eszközökkel) és tanítókkal támogatni kell, előbb-utóbb, amerikai és nyugat-európai minták szerint, létre kell hozni a hétvégi magyar iskolák átfogó rendszerét. Legegyszerűbb és leghasznosabb volna ezeket az egyházközségek keretében megszervezni, magyar katolikus vagy protestáns egyházközség ugyanis általában azokban a községekben is működik, amelyekben nincs magyar iskola.

A szórványok ugyanakkor különleges kulturális gondozást igényelnek. Éppen a szórványmagyar vidékeken volna elsőrendű szerepe a magyar rádió- és televíziós adásoknak, ezen belül például a távoktatásnak, amely igen hasznosan bővíthetné a Duna Televízió feladatkörét. Ugyancsak hasznos volna ezeknek a vidékeknek a magyar közösségeit bekapcsolni abba az ismeretszerzési rendszerbe, amelyet az internet, illetve a sulinet világhálója kínál. A szórványvidékeken élő gyermekek számára új tankönyvcsaládokat kellene kidolgozni, tekintettel arra, hogy ezek a gyerekek nagyrészt nem anyanyelvükön végzik tanulmányaikat. És természetesen a szórványokban volna igazán fontos az, hogy a (hazai és kisebbségi) magyar egyházi, társadalmi, kulturális és ifjúsági intézmények, szervezetek és mozgalmak képviselői személyesen vállaljanak gondozási feladatokat.

A nyugati világban élő magyar szórványok anyanyelvi gondozása megint külön feladatokat jelent, minthogy ezen a téren igen távoli és már jórészt megszűnőben lévő közösségekkel kell számolunk. A hagyományos amerikai, dél-amerikai és ausztráliai magyar közösségek ugyanis igen gyorsan olvadnak, melléttük viszont, főként a nyugat-európai országokban új magyar szórványok jönnek létre. Így például a Határon Túli Magyarok Hivatalának felmérése szerint Németországba a kilencvenes években több mint hetvenezer magyar munkavállaló került – az ő kulturális gondozásukkal is foglalkozni kellene.

A nyugati világban élő magyar szórványok nemzeti identitásának megtartása új módszereket kíván, így jobban elő kellene segíteni azt, hogy a hazai (vagy éppen az erdélyi, a felvidéki) magyar kultúra személyiségei meglátogathassák a nyugati magyar

közösségeket (az ilyen látogatásokat ugyanis jórészt felszámolta az utóbbi évtized, amidőn jószerivel csakis pártpolitikusok keresték-kereshették fel a nyugati magyar szórványokat), és persze arról is gondoskodni kellene, hogy a nyugati magyar fiatalok rendszeresen meglátogathassák az óhazát. Számot kell vetni azzal, hogy a nyugati világban élő magyarok vagy magyar származásúak mind kisebb része beszél magyarul. Ezek az emberek ugyanakkor valamilyen módon kötődnek őseik szülőföldjéhez, a magyar kultúrához, a magyar zenéhez, a magyar népi művészethez és tánchoz, egyáltalán érdeklődnek a Kárpát-medencében élő magyarság iránt. Semmiképpen sem volna helyes róluk lemondani. Ellenkezőleg, gondoskodni kellene arról, hogy ők a magyar nyelv közelebbi ismerete nélkül is megmaradjanak magyarnak, és személyes identitásukban a magyarságnak valamilyen szerepe legyen. Elvégre az írek is angolul maradtak meg íreknek, és az ír reneszánsz először az ír nemzeti identitást állította helyre, és csak utána próbálta (nem sok sikerrel) az ír nyelv használatát helyreállítani.

Ha nemzeti nyelvüket, legalábbis az általános használat szintjén, az írek elveszítették is és valójában csak az elmúlt évtizedekben kezdték visszatulni, az írektől mégis sokat tanulhatunk. A kicsiny Írország, amely mára az európai integráció egyik gazdaságban és öntudatban mind inkább erősödő tagjává vált, a nagyvilágban, főként az Egyesült Államokban, szétszóródott írek szervező műhelyévé és központjává tette magát. A diaszpórában élő írek jó kedvvel, büszkén látogatnak haza őseik honába, hogy találkozzanak az ír kultúrával, felelevenítsék népi hagyományaikat. A világban szétszóródott és a Kárpát-medencében is mindinkább szétszóródásba kényszerített két és félmillió magyar javára nekünk is ezt az „ír modellt” szerint tevékenykedő szellemi és politikai műhelyt kellene megteremtünk.

POMOGÁTS BÉLA

Selejt

„Dalra, magyar!”

A Kolozs megyei Tordaszentlászló nemcsak igen szép tájairól, fenyveseiről, az 1485-ben készült öreg, Szent László-harangjáról, az ott élők néphagyomány iránti tiszteletéről, a közösség megtartó erejéről híres, hanem arról is, hogy itt tartják immár tizenötödik alkalommal a Szent László-napi Kórustalálkozót. E találkozó mára nemzetközivé bővülve, az egész Kárpát-medence magyarságát felöleli. Erdélyből, Felvidékről, Vajdaságból és az anyaországból érkeztek e találkozóra kórusok.

Az idei emlékezés, ünneplés június 26-án, reggel kezdődött a helybéli református templomban, ahol az ünnepi istentiszteletet Orémus Zoltán, a Kassai Magyar Református Egyházközség lelkésze tartotta. Ünnepi beszédében egy kolduló vak ember példáját említette, aki annak ellenére, hogy nem látott, hallott és kérdezett, így Jézus elé kerülve, meggyógyul. Mi is ilyen nyomorult vak emberek vagyunk, de mikor ugyanazt a zsoltárt énekeljük, ugyanazt az imát mondjuk, a koldusokkal együtt kiáltva, Jézus meghallja kérésünket. Előljáróink túl hangos megszólalása, a világ morajlása ellenére Jézus meghallja a mi szavunkat, segítségkiáltásunkat. Jézust követni, harcot jelent, megmaradást, hűséget, kitartást – hangoztatta a lelkész. S hitünkéből megjön a szemünk világa – zárta ünnepi beszédét Orémus Zoltán.

Ezek után Szőke Zoltán, helybéli református lelképásztor köszöntötte az egybegyűlteket, és elmondta: „Örülünk egymásnak. Ha sokszor csonka-bonkák is vagyunk. Isten keze összegyűjtött minket Tálylyától Marosvásárhelyig, Kassától Nagyenyedig.” Belső és külső határok léteznek, melyek elválasztanak egymástól. De dalolva, Istent dicsérve letiporhatjuk e határokat, szögezte le. Teljes szívéből kívánja – folytatta, hogy az együttlét egyé tegyen, gazdagítson minden jelenlévőt, minden kórust.

A közös éneklés után, a templom udvarán lévő Szent László-mellszobor körül, a meghívott előljárók, az országos, a megyei és helyi szervezetek képviselői szóltak a szép számban egybegyűltekekhez.

Boldizsár Zeyk Imre, a helyi RMDSZ részéről és Kónya Hamar Sándor Kolozs megyei képviselő mondott beszédet. Az RMDSZ helyi képviselője így vall: „A 15. Szent László-napi kórustalálkozó alkalmából nem árt, ha számban is áttekintjük a kiteljesedő és felfele ívelő hagyományt teremtő, a magyar közösséget formáló és erősítő kórusmozgalmunkat. Így például a tizenöt találkozóra összesen háromszázhatvan kórus és dalcsoport nevezett be Komáromtól Brassóig, Hollandiától a Vajdasáig, s több mint tizenháromezer dalos ajkán csendült fel és zendül ajkainkon az Istent dicsérő, közösséget formáló és lelket megújító szép magyar ének, mert mindannyian megértettük, hogy a »Lélektelen vad időkben lélek van a dalban«.”

„Határtalan, éneklő magyarságot kell összehozni, hogy valamiképpen jóvátegyük azt, ami a 20. században elromlott. Éneklő magyarok, ha egy a nyelvünk, egy a lelkünk, hol a hazánk? Alattunk, felettünk – de leginkább itt benn, a szívünkben. Éneklő

magyarság, határtalan nemzet, Szent László népe, így éltük túl ellenségeinket, tagadóinkat. Hát énekeljétek” – hangoztatta Kónya Hamar Sándor.

Ezek után Guttman Mihály – mindenki Misi bácsi – irányításával és a rezesbanda kíséretében, a Szózat, a székely és magyar himnusz eléneklése után, a kórusok négyes sorokban, zászlóikkal, sokan színes népviseletben, énekszóval átvonultak a Művelődési Házba. Itt Kerekes Sándor, a megyei tanács alelnöke, Mátis Jenő, a megyei küldöttek tanácsának elnöke, az EMKE részéről meg Dáné Tibor Kálmán mondott beszédet. Beszédeikből csupán egy-egy foszlányt emelek ki: „Az ének megerősíti bennünk az összetartozást”, „pompás magyarok vonultak”, „énekeljétek a magyar dal megmaradásáért”, „én ide tanulni jöttem”, „Tordaszentlászló igazgyöngy, Európa gazdagabb általunk” – hallhattuk.

Guttman Mihály, a Romániai Magyar Dalosszövetség tiszteletbeli elnöke, ki egyben a tordaszentlászlói női és vegyes kar irányítója, a kórushangverseny egyik házigazdája miután köszöntötte a vendégeket, ismertette a Művelődés műhelye által a RMD újraindulásának tízéves évfordulójá alkalmából kiadott, Gáspár Attila zenetanár-karnagy által összeválogatott zeneművekből álló kórustárt, a Szivárvány havasán című gyűjteményt.

Ezek után következett a kórusok fellépése. E tordaszentlászlói alkalomra összesen huszonhat kórus nevezett be. Voltak, akik igen távolról, határokon túlról érkeztek, és voltak, akik akár gyalogszerrel is eljöhettek volna e zarándokhelyre: a tordaszentlászlói női és vegyes kar, a kassai magyar református egyházközség énekkara, a magyarkanizsai pedagógusok kamarakórusa, a Tályyai Kóvirág Népdalkör, a nagyvárad-csillagvárosi református egyház kórusa, a magyarfenesi vegyes kar, a györgyfalvi református egyházközség énekkara, a magyarvistai református énekkar, a kajántói református egyházközség énekkara, a dunavarsányi Molissima női kar, a magyarlapádi református egyházközség kórusa, a marosvásárhely-alsóvárosi református egyházközség vegyes kara, a magyarlónai gyermekkórus, a kolozsvár-kerekdombi református egyházközség vegyes kara, a szentmihályi vegyes dalkör, a marosvásárhely-kövesdombi református egyházközség Halleluja vegyes kara, a nagyvárad-réti református Sztárai Mihály kórus, a magyarlónai Imreh Sándor női kar, a

tordai Magyar Dalkör, az aranyosegerbegyi Árvalányhaj vegyes kar, az aranyosgyéresi református vegyes kar, a kolozsvári Visszhang egyetemi vegyes kar, a kolozsvári Apáczai Csere János Gimnázium vegyes kara, a nagyenyedi egyházmegye kórusa, a marosújvári református egyházközség vegyes kórusa, a türei református egyházközség kórusa.

A kórustalálkozóról, mely nem verseny, megmé-

rettetés, hanem ismeret- és tapasztalatcsere inkább, minden kórus egy emlékekkel térhetett otthonába. A szervezők minden egyes kórust egy zászlószalaggal, egy Jósika Miklóst ábrázoló, Gergely István kolozsvári szobrászművész által készített plakettel és egy emléklappal ajándékoztak meg.

LADÁNYI EMESE KINGA

Szent István-nap Szentgericén

Egész napos Szent István-napi megemlékezésre került sor Szentgericén a helyi faluközösség és a Tiboldi Alapítvány, valamint a Maros megyei EMKE szervezésében. Simén Domokos nyugdíjas unitárius lelkész, a csíkszeredai egyházközség alapítója hirdette az ígét, majd Balázs Sándor helybeli unitárius lelkész köszöntötte a vendégeket, kihangsúlyozva a magyar államalapítás fontosságát. A templomi ünnepi műsort Gál Katalin, Kirizsán Katalin, Paizs Kinga, Paizs Gyöngyi, Toós Emma, Iszlai Bálint és Kovács József Attila szavalatai, valamint a szentgericei alkalmi ökumenikus vegyes kar énekei alkották. Ezt követte Pál-Antal Sándor történész, levéltáros könyvbemutatója, aki több évtizedes kutatómunkája eredményeként az utóbbi években kiadott öt könyvét hozta magával, és ismertette a legutóbbi (Maros-széki intézmények és pecsétjeik) szentgericei vonatkozásait.

Délután a művelődési otthon előcsarnokában megnyílt Veress Elza Emőke cérnagrafika-kiállítása. A változatos geometriai formákat, érdekes ötleteket és jelképeket felsorakoztató alkotások szerzője a Sapientia-EMTE marosvásárhelyi hallgatója.

Teltház előtt került sor a kulturális műsorra, amely akár Gyöngykoszorú-találkozóknak is beillt. Toós Emma tanítónő konferálására színpadra léptek az ákosfalvi, nyárádszentbenedeki, diósberényi, backamadarasi, szentháromsági és szentgericei néptáncgyűttek. Gyermekek, ifjak és idősebbek táncoltak teljes odaadással és lelkesedéssel. A találkozó sikeréhez, a jó hangulathoz nagymértékben hozzájárult a három táncgyűttest is szakmailag irányító Veress Kálmán, a helybeliek produkciója (üveges tánc,

Tiboldi-rigmusok a borivásról, a 76 esztendő Iszlai Bálint szavalata), valamint a testvértelepülés, Diósberény (Tolna megye) népes küldöttségének a rendkívül aktív és lelkes jelenléte. Bécsiné Hajnos Erika bizonyult az erdélyi körútra, ákosfalvi és szentgericei fellépésre érkező küldöttség, táncsoport kovászának. Ő mondta a templomi köszöntőt, ő irányítja a hagyományörző együttest, amely tavaly novemberben alakult csupán, a diósberényiek első szentgericei látogatását és a testvérkapcsolat hivatalos aláírását követően. Jelen volt Manhalt Zoltán polgármester-helyettes, aki a fellépő együtteseknek az emléklapokat adta át.

Zárszában Ábrám Zoltán, a rendezvény megvalósításában részt vállaló Maros megyei EMKE elnöke kihangsúlyozta annak fontosságát, hogy nemzeti ünnepünk alkalmából minél több helységben megemlékezzünk államalapítónkról. Örömet fejezte ki, hogy a tavalyi tervek megvalósultak, és az üveges táncáról messze földön híres Szentgerice is néptánc-találkozó vendéglátója lehetett. Arról biztosította a Balázs Sándor tiszteletes és Sára asszony által irányított helybelieket, odaadó szervezőket, hogy jövőre is lesz módja az anyagiak biztosításának, és így hagyományossá válhat Szentgericén a Szent István-napi megemlékezés.

A szokásos falutalálkozóból kinőtt Szent István-napi rendezvény táncszállal és táborúzzal zárult, a szentgericei színjátszócsoport Tomcsa Sándor műveiből vidám jeleneteket adott elő.

(Á.Z.)

HONISMERETI KONFERENCIA SÁRKÖZÚJLAKON

A Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlék- hely Bizottság szeptember 10–12. között szervezte meg a X. Partiumi Honismereti Konferenciát, a Szatmár megyei Sárközüjlakon. A rangos eseményt a Mezőgazdasági Szakközépiskola dísztermében tartották. Dukrét Géza, a PBMEB elnöke üdvözölte a megjelenteket, majd a Szózat elnéklése után Besenyődi Attila, adorjáni református lelkész tartott áhítatot. A konferenciát üdvözölte Sebesi János, Sárközüjlak polgármestere, Popescu Monica, a középiskola igazgatónöje, Káldy Gyula, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal osztályvezetője, a megyei tanács elnöke nevében Bara István, Kerekes József, a Királyhágó Melléki Református Egyházkerület tanácsosa, Széphegyi László a KÖH Szegedi Igazgatóságának igazgatója. A konferenciát megtisztelték jelenlétükkel Sebestyén József, a KÖH munkatársa, Höhn József, a KÖH Gyulai Igazgatóságának igazgatója, Ráday Mihály, a Város- és Faluvédők Szövetsége Hungaria Nostra elnöke, Halász Péter, a Honihályfalva Környék Szövetség elnöke, Filep Mária, a Debreceni Városvédő Egyesület elnöke.

A helytörténeti munkában, történelmi örökségünk megóvásában, a honismereti nevelésben elért kimagasló eredményeiért az idei Fényes Elek-díjakat a következők kapták: Péter I. Zoltán Nagyváradról, Bara István Szatmárnémetiből, Csanádi János Kisjenőből.

Hagyományunknak megfelelően az első előadások a vendéglátó település megismerésével kezdődtek. Anzik Albert Sárközüjlak történetéről, Sebesi János a község mai arculatáról beszélt. Ezután a Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója tiszteletére a következő előadások hangzottak el: Szénássy Zoltán (Révkomárom) Bocskai felvidéki hadjáratairól, Csorba Csaba (Budapest) Bocskai várairól, Bessenyei István (Segesvár) Bocskai István egyházpolitikájáról értekezett. Csanádi János ismertette a partiumiak szerepét az Erdélyi Magyar Írói Rend megalapításában; Antal Béla bemutatta Biharpüspöki világháborús emlékművének kálváriáját, Emődi Tamás a síteri falutaladásokról és a szentjohanni ásatásokról szóló legújabb kutatási eredményeket tette közzé. Az idei Jókai-év keretében elhangzott három előadás: Karacs Zsigmond (Budapest) bemutatta Szénási magisztert, Jókai váradi regényalakját, Szénássy Zoltán Jókainak a Partiummal való kapcsolatait, Fazekas Lóránd (Szatmárnémeti) pedig a szatmáriak Jókai-tiszteletét. Az előadások sora Széphegyi László diavetítésével végződött, Békés megye veszélyeztetett műemlékeiről. Ezután a közeli világháborús emlékműhöz vonultunk, ahol Anzik Albert ismertette az emlékmű hányatott történetét.

Másnap Péter I. Zoltán a váradi várban épült első római katolikus székesegyházról, Pálkovács István (Temesvár) a bánsági Nikolaus Lenau magyar vonatkozásairól, szobráról és emléktáblájáról, Veselényi Gyula Tibor (Nagyvárad) az ipartörténeti műemlék- és emlékhelyvédelem néhány Bihar megyei sajátosságáról értekezett. Jeles személyiségekről beszélt: Deák József (Borossebes – a Váradi Török

család története), Pávai Gyula (Arad – Dálnoki Nagy Lajos), Székely Antal (Ombod – Vass Sándor állatorvos). Ezt követően Lakóné Hegyi Éva (Zilah) az úrihímezés történetét ismertette (A varrás művészete több évszázaddal ezelőtt), bemutatva több régi eredeti hímezést; Sebestyén Kálmán (Budapest) egy elfelejtett színházról, a Szatmári Népszínházról; Bura László (Szatmárnémeti) pedig helytörténetírásunk buktatóiról beszélt; Krestyán Ilona (Temesvár) konkrét adatokat közölt Temesvár és vonzáskörzetének gazdasági kapcsolatairól a 20. század első két évtizedében; Borbély Gábor (Nagyvárad) az Érmellék szőlészetéről a filoxéra után, Szuhányi Sándor (Érmihályfalva) pedig Jakab Rezsőről, Érmihályfalva főjegyzőjéről, aki a homoki szőlőt betelepítette. Kupán Árpád (Nagyvárad) egy szomorú eseményt ismertetett, a mezőbikácsi lázadás következményeit; Nagy Aranka (Nagyvárad) bemutatta a nepáli magyarokat; Kovács Rozália (Érmihályfalva) a Turul nemzetség által Érmihályfalva környékén alapított, de már elpusztult településeket mérte fel. A konferencia közgyűléssel végződött. Először Halász Péter üdvözölte a konferenciát, Dukrét Géza beszámolt a két konferencia közötti jelentősebb eseményekről. Ezután megbeszéltek a könyv- és lapkiadási gondokat, terjesztést, eladást. Filep Mária Debrecenből ismertette az ottani honismereti tevékenységet, majd határozat született a két egyesület kapcsolatainak szorosabbá tételéről. Közös meghatároztuk a jövő év kutatási témáit: jelentős évfordulók, pusztuló műemlékeink, élő hagyományos kismesterségek, mellettek marad a 20. század öröksége, valamint a Rákóczi- és Bocskai-szabadságharc. Pálkovács István, Temes megyei területi elnök bejelentette, hogy a következő konferencia színhelye Zombolya lesz. A 2005. év programtervét a következő elnökségi ülésen véglegesítjük, november 27-én, Nagyváradon.

A vasárnapi szakmai kirándulás felemásan sikerült. Indulás után az autóbusz elromlott, így néhány személygépkocsival a társaság fele tudta bejárni a tervezett útvonalat. Avasújvárosra meglátogattuk a református templomot és megkoszorúztuk a nemrég felavatott világháborús emlékművet, Vámfaluban a vidék egyetlen működő fazekasmesterénél jártunk, Avasfelsőfalun a görög katolikus templomot, a vízimalmot, Bikszádon az ásványvízforrást és a 18. századi kolostort tekintettük meg. A kirándulás fénypontja a Kőszegremetén álló, Erdély egyetlen Széchenyi-emlékművének meglátogatása volt. Az obeliszk megkoszorúzása után megtekintettük a közeli kányaházi víztárolót, majd visszatértünk Sárközüjlakra.

Az élesdi, XII. Partiumi Honismereti táborról külön is érdemes szólni. Az Erdélyi Kárpát Egyesülettel közösen szerveztük meg augusztus 12–18 között, a református egyházközség meghívására. A házigazda Lugosi Mihály lelképásztor volt, így a sátorbort a parókia gyümölcsösében állítottuk fel. A táborban közel harmincan vettek részt, zömében Nagyváradról, a többiek Szilágysomlyóról, a cserkészcsapatból, Zilahról és Gálospetriből jöttek. A délelőttök most is,

hagyományosan, munkával teltek. A református templom melletti kis parkot kellett kitakarítani, ahol a város világháborús emlékművet akar felállítani. A park szélét valamikor díszítő, elvadult bukszusbokrokat kellett gyökerestül kiszedni, s a park egész területét letakarítani a virágok maradványaitól és a növényzettől.

Délután honismereti előadások hangzottak el: Dukrét Géza a környék földrajzáról, gazdasági életéről, Józsa Ferenc Élesd történelméről, Juhász Ibolya népi hagyományokról, Homonnai Gábor a szőlészetéről és borászatról beszélt. Meglátogatták a város műemlékeit, az ifjúsági és árvaházat, az üvegyárat és Sólomkő várát. A tábor a megérdemelt autóbuszos kirándulással végződött. A résztvevők meglátogatták Magyargyerőmonostor, Magyarvalkó, Körösfő, Bánffyhyunad Árpád-kori műemléktemplomait.

A tábor most is önálló volt, a konyhán naponta háromszori meleg ételt készítettek a lányok Dukrét Aranka vezetésével. A konyha zavartalan működését Újvárosi Tibor biztosította. A szervezésében és ellátásában segítettek Lugosi Mihály lelkipásztor, Fehes György főgondnok, Tempfli József megyés püspök, Kubalak Péter tisztelendő, Létai Zoltán alpolgármester, valamint az egyházközség tagjai.

A rendezvények támogatói voltak: a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, az Illyés Közalapítvány, a Királyhágó Melléki Református Egyházkerület, a Nagyváradai Római Katolikus Püspökség, Sárközújlak Polgármesteri Hivatala, Adorjáni Református Egyházközség, a Hi Soft Computer kft.

DUKRÉT GÉZA

Cseke Péter Pro Literatura-díjas

Egy, a munkásságát jól ismerő pályatársa úgy jellemezte Cseke Pétert, hogy ő az a szellemi minden, aki az el nem végzett munkák nyugtalanító tudatában kitartó, szerves önépítkezéssel felnő a legnehezebb feladatokhoz is. Újságíróként kezdte pályáját, s tiszteletet érdemlő alázattal, áldozatos munkával, hosszú ideig reményfeszítő környezetben küzdötte magát a tudományos kutatómunka élvonalába. Életműve szinte észrevétlen vált az erdélyi szellemi élet meghatározó részévé.

Szociográfus, szerkesztő, sajtó-, eszme- és irodalomtörténész, esszéíró és filológus, művelődés- és egyetemszervező egy személyben, ám e sokféle látás- és gondolkodásmód, valóságismeret és széles horizontú tudás életművében arányosan kiegészíti és megerősíti egymást; a romániai magyarság mindennapi életének mély ismerete az ő esetében nem papírízű tudományt eredményez, hanem életszerű következtetésekhez segít.

Sokszálú munkásságának fő kutatási területe a két világháború közötti erdélyi magyar irodalom- és a kisebbségi létértelmezés esztörténete. A Trianon utáni eszmélődő évtizedek tagolt, pontos ismerete az erdélyi magyarság önismeretének, önmeghatározásának elengedhetetlen, ugyanakkor rendkívül érzékeny területe, melynek kutatása a diktatúra évtizedeire kényszerűen megszakadt; megfosztva a kisebbséget attól,

hogyan létezéséről való gondolkodása áthagyományozódjék, megfosztva saját jövőképeinek stratégiájától.

Cseke Péter alapkutatásaival, különösen a két háború közötti sajtó történetének (Korunk, Erdélyi Helikon, Erdélyi Fiatalok, Termés stb.) módszeres feltárással átvilágítja a transzszilván mozgalom és a különböző erdélyi kisebbségi létértelmező irányzatok kereszt- és hosszmetését; higgadt, tisztázó tanulmányokban tekinti át az erdélyi népi mozgalmat. Objektív filológusi pályaképet rajzol Kós Károlyról, Makkai Sándorról, Balázs Ferencről, Jancsó Béláról, László Dezsőről, Horváth Istvánról és sorolható a portrék sora, melyekkel az erdélyi tudományos élet kényszerű mulasztásait pótolja. Közel húsz kötet jelzi eddig életművét: a szociográfiai riport- és tanulmánykötetek mellett olyan szövegkiadások, mint az Erdélyi Fiatalok mozgalmanak, illetve a Nem lehet vitának a feltárása, legutóbb pedig a Tizenegyek antológiájának – recepciótörténettel kísért – közreadása. Erdély szeretete, szülőföld iránti elkötelezettsége tudományos objektivitással és tárgyának példázatosan elmélyült ismeretével párosul: megállapításait, következtetéseit rendkívüli körültekintően okolja és adatozza. Az erdélyi magyarság múltjára, sorsára vonatkozó józan mérlegelése szociológiailag is megalapozottak, hitelesek.

Műveivel és egész tevékeny

Cseke Péter

életével úgy kapcsolódik a hagyományok folytonosságához, hogy eközben jelentősen hozzájárul a romániai magyarság tagoltabb, valósabb énképéhez, s így jövőstratégiájához. Munkássága alapját képezheti egy korszerű, a két világháború közötti erdélyi irodalomtörténet és a Trianontól napjainkig tartó időszakot átfogó esztörténeti kézikönyv megírásának is. A Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének Irodalmi Tagozata Cseke Péter nagy igényű és nagy ívű irodalom- és esztörténeti munkásságát kívánja elismerni a Pro Literatura-díjjal.

PÉCSI GYÖRGYI

Kós Károly levelezése Buzás Lajossal

Ha beletekintünk dr. Buzás Lajos életrajzába, summásan a következőket rögzíthetjük: a kolozsvári egyetemi éveket követően – ahol önerőből tartotta fenn magát – hazamegy Kalotaszegre, végleg letelepedik Bánffyhunyadi, ahol megkezdí életcéljának tekintett ügyvédi gyakorlatát. Először ügyvédbojtár, majd 1936-tól önálló irodát nyit. Közben családot alapít. A „felszabadulás” után ügyvédi munkaközösségbe kényszerítik, melynek rövidesen megbízott felelőse lesz. E népes munkaközösségben sok az egyetemről alighogy kikerült, Kolozsvárról ingázó kezdő jogász, akiket Buzás ügyvéd irányít. Szorgalmasan intézi a Bánffyhunyadi és környékéről hozzáforduló ügyfelei ügyes-bajos jogi dolgait. A rajon rendszer megszűnése, az új területi elosztási rendszer bevezetése után Zilahra ingázik, innen megy nyugdíjba. Ez után is tevékenykedik Bánffyhunyadi, jogi tanácsokkal látja el az arra rászorulókat és besegít a városi bírászkodási bizottságban.

Hagyatékában jelentős számú, dokumentum értékű akta, ügyirat, okmány vár avatott feldolgozásra, amiből bizonyára egy adott időszakban Bánffyhunyadi és a környező falvak jogi ügyeinek a keresztmetszete kerülne felszínre.

E hagyatékban találtam rá Kós Károly leveleire, melyeket Buzás ügyvédnek, jogi ügyintézőjének címzett. Apámat megidéző, a Kalotaszeg kulturális közéleti havi lapban 1991 januárban megjelent összeállításában (Buzás ügyvéd) közöltem egy Kós-levelet, melyet újra bemutattam 1995-ben az Erdélyi Múzeum közlönyének összevont, 3-4. füzetében (A kalotaszegi Buzás család-közösség). E levél többszöri publikálását azért is tartom oly fontosnak, mert ebben Kós Károly említett tesz a Budai Nagy Antal című színjátékának a budapesti bemutatójáról (1942. szept. 5.). „Vajon egészséges gyermek lesz-e, vagy valami ostoba torzszülött.”

A Sas Péter művelődéstörténész szerkesztésében, tanulmányával és jegyzeteivel nemrég megjelent hatalmas méretű, 726 Kós-levelet egybegyűjtő könyvében (Kós Károly levelezése. Mundus Kiadó. Bp. 2003) négy, Sztánáról ill. Bukarestből keltezett, dr. Buzásnak szóló levelet közöl. Ezek közül három az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonában, egy magántulajdonban van. A szerkesztő a levelezőtársakat röviden be is mutatja. Dr. Buzás Lajosról így ír (1907–1986): „Ügyvéd. 1935 óta folytat ügyvédi gyakorlatot. 1945–1966 között a helyi ügyvédi munkaközösség felelőse. Kós Károly jogi képviselője birtokvásárlási ügyekben, majd 1944 után a sztánai Varjúvár és a földek körüli birtokperekben.” Az első közölt levélcíme kettős: Albrecht Dezsőnek és Buzás Lajosnak (313. sz., Sztána, 1939. VII. 26.), a többi három kizárólag Buzásnak szól (327. sz., Sztána, 1942. VIII. 12.; 346. sz., Bukarest, 1947. XI. 13.; 347. sz., Bukarest, 1947. XI. 25.). Albrecht Dezső (1908–1976) ügyvéd, újságíró, szerkesztő, politikus, Buzás Lajos baráti köréhez tartozott.

Az említett könyv ismertetése, méltatása nem feladat, ez külön, mélyreható tanulmányt igényel és érdemel. Mégis, a könyv tekintélyes méretei, fontos-

sága ellenére sem teljes, hiszen maga a szerkesztő Sas Péter írja (A kiadásról): „... Végezetül szeretném hinni, hogy a most közreadott levelezéskötet... további levelek előkerülésének ösztönzésére is szolgál, melyekkel elérhető közelségbe kerülhet Kós Károly levelezésének második, bővített és teljességre törekvő kiadása.” Ehhez az elképzeléshez szeretnék hozzájárulni az alábbi, ez idáig ismeretlen, dr. Buzás Lajos hagyatékából napvilágra került világháborús levél közreadásával.

BUZÁS PÁL

Kós Károly levele Buzás Lajosnak
Fejléces papíron: Kós Károly Sztána (Kolozs-vm)

Kedves Lajos öcsém!

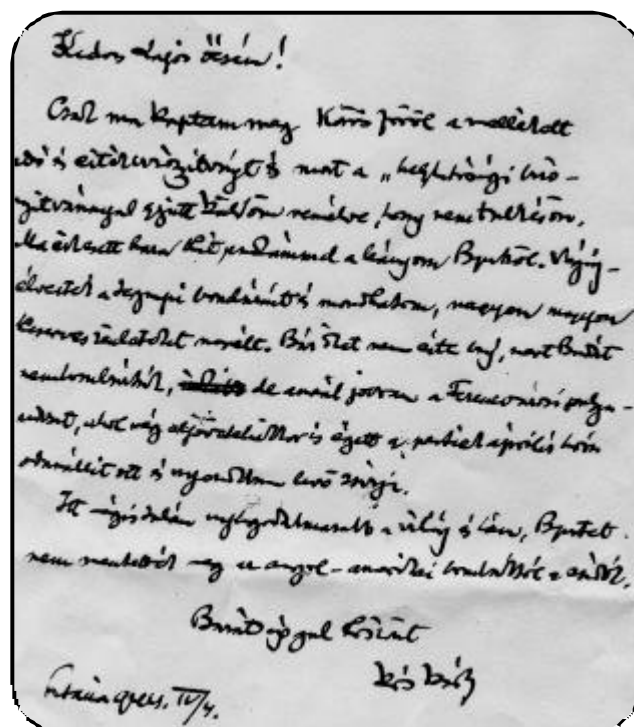
Csak ma kaptam meg Körösfőről a mellékelt adó- és értékbizonyítóványt, és most a helyhatósági bizonyítóánnyal együtt küldöm remélve, hogy nem túl későn. Ma érkezett haza két unokámmal a leányom Bpestről. Végigélveztek a tegnapi bombázást és mondhatom, nagyon-nagyon keserves részleteket mesélt. Bár őket nem érte baj, mert Budát nem bombázták, de annál jobban a Ferencvárosi pályaudvart, ahol még eljövetelekkor is égett a pestiek április hórá odaszállított és vagonokban levő zsírja.

Itt mégis talán nyugalmasabb a világ, és lám, Bpestet sem mentették meg az angol-amerikai bombáktól a zsidók.

Barátsággal köszönt

Kós Károly

Sztána, 944. IV/4.

Tündérek és óriások földjén

Borvízkalákák Csíkban

2001. Lázárfalva – Búdös-fürdő, 2002. Tusnád – Nádas-fürdő, 2003. Csíkkozmás – Sósszék-fürdő, 2004. Kászonújfalu – Sósút-fürdő. Egy hét alatt 50-70 anyaországi, erdélyi, vajdasági, felvidéki önkéntes – egyetemista, végzett tájépítész, építész és más szakmabéli fiatal a helybéliekkel kalákában népi gyógyfürdőt újít fel, épít fel a Székelyföldön.

A vidéket járva az ember rácsudálkozik a táj szépségére, eleveiségre. Ez a világ a tündérek és óriások földje, ahol a székely mondavilág alakjai megjelennek a reggeli párában, a felszálló ködben, a felhőkben, a fortyogókban, a Föld és az Ég fenyőfák-kötötte nászában. Szirti sasok, békászó sasok és ölyvek uralják itt a léget, hollók kísérik a lelkükben szabad, tájban barangolókat. A geológus szerint fiatal, emberöltővel mérve azonban ősi vulkáni hegyformák jelentik a szívét ennek a vidéknek. A vulkáni táj egykori működésének öröksége az a rengeteg buzgó, fortyogó, többnyire hideg forrás, a hegy gyomrából búzós gőzöket eresztő gázkiömlés, amelynek áldásos, gyógyító hatását az ember ősidők óta ismeri. S nemcsak ismeri, hanem használja testi-lelki bajaira. A táj szépsége, a természet eleveisége, a természeti erők érzékelhető ereje egyben szakrális élményt is jelent. E vizekbe mártózva vagy gázferdőzés közben csendben beavatódunk a természet titkaiba. Tisztelet és alázat születik meg bennünk a természeti, a teremtett világ iránt, s ez az állapot segít testi bajainak legyőzésében, a gyógyító összetétel mellett.

Nem túlzás, ha azt mondjuk a Kárpát-medence egy nagy gyógymedence. Hideg és meleg vizű gyógyerejű források sokasága tör a felszínre, vagy feltáratlanul várat magára.

A Kárpát-medencén belül Székelyföld elsősorban a hideg és a mezotermál gyógyvizekben gazdag. Ezen a vidéken nem csupán a vizek, hanem a helytestet és lelket felüdítő ereje is hozzájárul a gyógyuláshoz. Hiszen kit nem indít csodálatra a természet, a táj gazdagsága, az ember tevékenységével áthatott természet szépsége! Európán belül a hely szellemével összhangban lévő, a tájban élő közösség által művelt kultúrtáj talán még mai napig itt őrződött meg leginkább.

Székelyföld természeti és kultúrtörténeti értékeit leglátogatottabb térsége a Csomád-Búdös-hegycsoport, amely az Erdélyi-medence keleti peremén feltörő vulkániasság legutolsó s egyben leglátványosabb kitörési centruma. A Csíki- és a Bodoki-havasok közé beékelődött hegycsoport fiatal vulkáni kúpjai lenyűgözőek. Vonzó hatását természeti és tájképi értékeinek köszönheti. A Csomád-hegység központi részén csillog a Szent Anna-tó, Közép-Európa egyetlen krátertava. Az öregebb kráterben alakult ki a periglaciális maradványnövényekben, tőszemekben rendkívül gazdag Mohos vagy Kokojszás havasi tőzegláp. Európában itt, a Búdös-hegyen található a leggazdagabb széndioxidos-kénhidrogénes gázömlés, a torjai Búdös-barlang. A hegység egész terüle-

tén fellelhetőek a változatos vegyi összetételű szén-savas ásványvizek, népiesen a borvizek. Több borvízforrás köré az évszázadok során népi fürdők létesültek.

A Csomád-Bálványos régió a Csomád-hegység lábánál fekvő településeken szerveződött meg. A régióban természeti és történelmi értékekben gazdag, fejlődéstörténetében a hegycsoporthoz kötődő, ám önállóan fejlődő és gazdálkodó, egymással határos öt település: Lázárfalva, Tusnád, Tusnádfürdő, Sep-sibükszád és Torja található. Évszázadok során az itt lakók létüket a táj természeti adottságai által meghatározott gazdálkodásra alapozták. A térség olyan értékekkel rendelkezik, amelyek európai jelentőségűek, egyes területein pedig világritkaságnak számítanak.

A Csomád-Bálványos régió természeti, táji értékeit és szépségét a 18. század végétől kezdődően sok remek tollú szerző örökölte meg. Az elsők között található Teleki Domokos, Kőváry László, Orbán Balázs, Jókai Mór. A honismeret fontossága a tájak megismerésén keresztül tudatosul. Ezt tudatosította Hankó Vilmos, Endes Miklós, Szádeczky Kardoss Lajos, Ferenc Béla, Bányai János, Székely Géza, Kónya Ádám, Kovács Sándor, Kristó András, Jánosi Csaba, Zsigmond Enikő és még sokan mások, akik e vidékkel más és más megközelítésből, de mindnyájan a hely szelleme iránti lelkesültséggel foglalkoztak.

Az itt található különleges források és gázkitörések gyógyító hatását nemcsak az itt lakók, hanem az ide látogatók is hamar felismerték, s használták. A fürdők kiépítése általánosságban a 19. század közepén indult meg, a polgári fejlődéssel párhuzamosan. A fürdőkultúra fejlődése és hanyatlási periódusai nagy hatással voltak a vidékre. A turizmus kialakulása pedig a 19. század végére tehető. A turizmus-

nak, mint mozgalomnak a célpontja a természeti, táji, kultúrtörténeti értékeket. A bakancsos turizmustól a szervezett turizmusig meghatározott infrastruktúra kiépülését követeli. A térség gazdasági fejlődésében szerepet játszott az ide érkező vendégforgalom. Kialakultak a vendégvadás szokásai, növekedésével pedig a vendéglátóipar. Mind a fürdőkultúra, mind a turizmus elengedhetetlen követelményeket támaszt a vendégvadászal szemben. A vendégvadás színvonala lehet a sikere, vagy a gátja a fejlődésnek.

Kóváry László 1853-ban a következőket írja: „Az erdélyi, ki hazáján túl nem járt, eltelve e szépségek mindennapi látásával: csak szereti, de nem ismeri hazáját. Az idegen mintegy tündérvilágba lép be, bámulja hegyeinket, melyek fölött erdő zöldell, gyomrában pedig sötét, aranyat és ezüstöt vágnak, bámulja keskeny völgyekben futó szilaj folyóinkat, s partjukon a sok festői vidéket. Mi nem bámuljuk többé; de mint minden hegyi lakos, a nélkül hogy tudnók miért, bálványozzuk e földet. Bálványoztuk, de nem tanulmányoztuk.” A szerző felhívja a figyelmet, hogy nem elég szeretni a tájékat, ahol él az ember, hanem a külső szemlélő érdeklődésével tudatosan kell felismerni értékét, és így biztatja a 19. század közepi olvasót: „Keressétek föl ezeket a helyeket szünidőtökben s örök életre emlékezetes kincsekkel gyarapíthatjátok ismereteiteket!”

Orbán Balázs a nemzeti önfelismerést az ember és természet történeti összefonódásában véli megtalálni. Munkája, a Székelyföld leírása egyedülálló mű és teljesítmény. A mai napig eleven forrás, amelyből sokan merítenek. A természeti értékek, kultúrtörténeti emlékek, történelmi események és a kora helyzetének leírása az adott helyből indul ki. Rácsodálkozás a tájra és tudatosítása a benne rejlő értékeknek, valamint annak, hogy az ember egy hely képi tevékeny jelenléte határozza meg. Művében részletesen bemutatja a Csomád–Bálványos régió természetét, táji kincseit, településeit.

A fürdő és gyógyüdülő akkor kifizetődő, ha az ide érkezők megfelelő ellátásban részesülnek, és szórakozási lehetőségeket biztosítanak számukra. Ez kitűnik az azokból az elemzésekből, amelyek különböző korokban a fürdőkultúra felvirágoztatására, megmentésére irányultak. Az EKE balneológiai osztálya

1898-ban az akkor készülő fürdőtörvény kapcsán a miniszterhez folyamodott. Levelében hívta fel a figyelmet arra, hogy a fürdővállalatok a nélkülözhetetlen felújításokhoz szükséges pénzhez nem jutnak hozzá. A pénzügyminiszter a fürdőkre pénzt nem hiteleznek, arra hivatkozva, hogy a források elapadhatnak, vagyis a fürdővállalatokat nem tekintik legitim üzletnek. Ezen még a tervezett húszéves adókedvezmény sem segít, amelyet mellesleg már az 1896-os törvény is lehetővé tett.

A fürdők történetétől elválaszthatatlan a turizmus fejlődése. 1911-ben Herrmann Antal Bálványosfürdő kapcsán a következőket írja: egyben fürdő-, nyaraló-, és kirándulóhely. A természeti szépségek és ritkaságok világba való elhíresztelésével turisták ezrei jöhetnek ide. A nevesebb fürdőhelyek mindegyikéről ismert gyalogutak vezettek a környező természeti értékekhez, táji szépségekhez, illetve a szomszédos fürdőkhöz.

A honismeret, a fürdőkultúra, a turizmus és a vendégvadás egy tájhoz tartozó története a mai kor számára fontos üzenetet rejt. Mindezek a kérdések ma is szorosan összefüggnek a táj jelen helyzetével és jövőbeli fejlődési lehetőségeivel. Ezért nem hiábavaló a történeti visszatekintés.

A gyógyhelyek hasznosításának történetében két irányzatot különböztethetünk meg. Egy részük kisebb kiépültséggel megmaradt természetközeli állapotban, amelyet elsősorban a helyi, környékbeli lakosság használ (Sósszék-fürdő, Fortyogó-fürdő, Nádas-fürdő, Veres-víz, Antalkák feredéje, Mikes-fürdők, Pokol-völgy). Másik részükre komoly gyógyüdülő-kultúra telepedett (Tusnádfürdő, Bálványosfürdő). A székelyföldi fürdők jelentőségét már igen korán tudományos igénnyel kutatták és például 1875-ben, az Előpatakon megrendezett magyar orvosok és természetvizsgálók XVIII. nagygyűlésén (amelynek egy kihelyezett tagozata Tusnádfürdőn dolgozott) méltatták gyógyhatásukat, népszerűsítve ezzel a fürdőkultúrát.

A térségben a történelmi dokumentumok, archív fotók, leírások, pezsgő fürdőéletéről számolnak be, de az itt élő idős emberek is a népi fürdőkhöz kötődő csodagyógyulásokról számolnak be. Saját magunk is megtapasztaltuk rendkívüli hatásukat. Az elhanya-

golt, magukra hagyott fürdők, mofetták szívszorító látványa terepjárásaink során érlelte bennünk a gondolatot, valamit tenni kellene. De hogyan lehet kezdeményezni rendbehozatalukat?

Az első fürdőkalákát 2001-ben Lázárfalván (Nyír-fürdő), a másodikat 2002-ben Tusnádon (Nádas-fürdő), a harmadikat Csikkozmasón (Sósszék-fürdő), a negyediket idén a Csomád-Bálványos régió szomszédságában lévő, a Kászoni-medencében fekvő Kászónújfalu határában (Sóskút-fürdő) szerveztük meg. A fürdőépítéshez, felújításhoz a hagyományos székely közösségi munka formáját, a kalákát választottuk. A kalákában az a nagyszerű, hogy mindenki saját erejének, képességének megfelelően segíthet. Van, aki szállással, van, aki kétkezi munkával, pénzzel, vagy egy kosár almával. A kaláka során az ideérkezők a faluban házaknál, az iskolában laknak, a falubéliek főznek. A fát többnyire a közbirtokosság adja. A munka előkészítését a budapesti Ars Topia Alapítvány, a Pagony Táj- és Kertépítész Iroda, helyben pedig a Csíki Természetvédő és Természetjáró Egyesület és a Transpagony Kft. szervezi a helyi önkormányzatokkal és önkéntesekkel együtt. A kaláka során hagyományos építőanyagokkal és építésmóddal fürdő- és lábáztató-medencéket, öltözőfülkét, függesztett pallóutakat, filagóriát, padokat, pihenőhelyeket, forrásfoglalást és forrásházakat építünk. Erózió elleni fűzfókat fonunk, élőfűz építményeket állítunk. Mindezt úgy, hogy a természeti értékek megőrzésére felhívjuk a figyelmet. A hagyományos székely festési móddal információs táblákat

festünk, keresztet, vagy kis fűzkápolnát állítunk. Estétként a tájról, a természeti, építészeti, kultúrtörténeti értékekről, a Székelyföld jövőjéről előadások, beszélgetések folynak, a falukép-megújítási tervek születnek. S természetesen a táncház is része a programnak. A kaláka alatt a falubéli gyermekeknek rajzkézműves foglalkozást szervezünk, s ebből kiállítást rendezünk. Nehezen összegyűjtött, kis pénzekből valósul meg mindez, egy hét leforgása alatt. A fürdőépítés a szenteléssel s faluünnepséggel zárul, ahol a résztvevők emléklapot kapnak.

Mindegyik kaláka csodálatos és életre szóló tett. Áldásos munkával jött létre, feredőzés nélkül is mindenki gyógyulására vált. Gyógyulhatott a hite, hogy a munkának van szentsége. Gyógyulhatott a lelke az egymást segítő, egymásra figyelő alkotó munkában. A munka értelmét igazolja, hogy sokan használják ezeket a helyeket. Így ez a munka nem csupán értékvédelem és tájfejlesztés, hanem közösségépítés is. Hiszen a táj elevenségét, életét csak az ott élők tudják továbbörökíteni, s nem mindegy, hogy milyen formában.

Az értékekre felhívni a figyelmet többféleképpen lehet. A fürdőépítő kalákák mellett elkészült a régió tematikus túraúthálózata, 27 km-es kerékpáros borvíztúraút épült az Olt mentén, kiadványok, túrakalauzok születtek, s most készül egy kis borvízmúzeum Tusnád központjában.

HERCZEG ÁGNES – JÁNOSI CSABA

A fotókat Takács Edvárd készítette

Vizuális publicisztika

Könczey Elemér 1969-ben született Székelyudvarhelyen. 2001-ben végezte el a grafika szakot a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Akadémián. Grafikus. Reklámgrafikát és kiadványszerkesztést tanít a kolozsvári BBTE újságírói szakán, több egyéni tárlata volt. A magam részéről a vizuális publicisztika grafománja címszó alá sorolom őt. Emberünk Platón után szabadon azt hirdeti, hogy minden képzőművészeti alkotás valahol létezik az éterben, csak le kell szedni onnan. Mi ráérősen töprengünk, hogyan lehet a falra felszurkált képsort, ezt a hosszan pergő, több száz kockából álló rajzfilmet leszedni a lábáról, mindközönségesen megfejteni. Darabként szemlélve a dolgot – könnyű feladat előtt állunk. Együttesben nézve, patinás környezetben ezt a mosolykiállítást, kissé már nehezebb a dolgunk.

Tavaly ugyanitt, Mátyás király szülőházában több tucat művész Kolozsvár-tematikájú, mátyásos kiállítását tekinthettük meg. Akkor, pukkasztani próbálván Könczeit, rákérdeztem, hogy ebből a nagy komolyság-kavalkádból hiá-

nyolja-e a helyi karikaturistát. Jól megjártam, mert kiderült, hogy a bejáratnál Mátyás király... a lecsúszott babérkoszorúval... az ő alkotása. A patinás rájába helyezett mű azért volt láthatatlan, mert stílusa mindenben eltért a jellegzetes K betűstől. A megszokott védjegyek képi átfogalmazása, átgyúrása is tökéletes csattanóként működhet – vagyis: Könczey Elemérről jó lesz vigyázni, sosem tudhatjuk, hol, melyik sötét sikátorban leselkedik ránk egy élesre kifent poénnal.

Ezeket a poénokat mindenki ott kapja meg, ahol megérdemli. Van, aki a sport-, más a részvétnyilvánítási rovatnál kezdi olvasni az újságot. Én a karikatúrát keresem meg először. A Népszabadságban Tettamanti rajzait, a Románia Liberă oldalain Veludát, a 22-ben Perjót, a Krónikában Könczi egyperces grafikáit kutatom. Mert sokkal könnyebben emészthető a világ, a maga szép és rettenetes történéseivel együtt, ha előbb (a lehetőségek szerint) kedvem szerint mosolygok rajta, nem pedig egyből a sűrűjébe vetem belé magam. Jó értelemben vett grafomá-

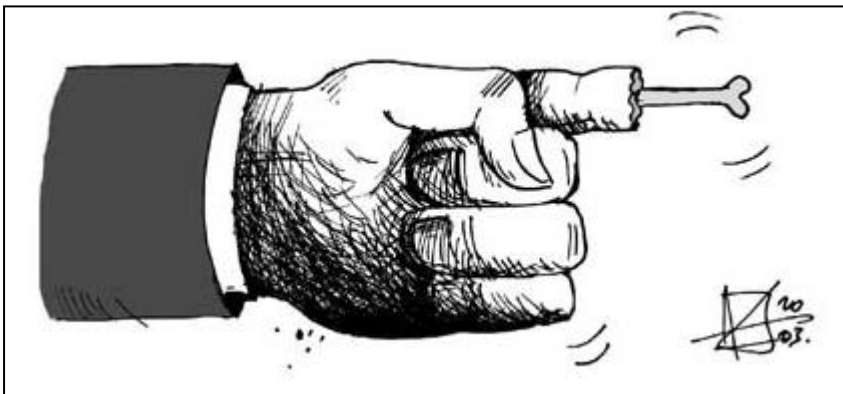

nia, vizuális publicisztika a javából, amit Könczey művel (immár évek óta!) a romániai magyar sajtóban: elindul egy tehetséges fiatalember, hóna alatt a Perspektívával és a Campusszal, majd felfelé lép egyet, a Szabadságnál látjuk viszont, aztán országos szintre ugrik a Krónikával. Innen – mondhatnánk komolyan-mosolyogva – már igazán csak a Pulitzer emlékdíj karikatúra szekciójában következhetne holmi elismerés.

De komolyra fordítva a szót: térjünk vissza ahhoz a részhez, hogy vizuális publicisztika és egyperces grafika! Könczey szó szerint megírja ezeket a képeket, ezért akaszthatjuk rá a véleményformáló jelzőt. Nemcsak kimérten megrajzolja egyperceseit, hanem frappáns történeteket rejt el az egyszerű vonalak közé. Legérzékletesebb, leginkább szöveget a fején talált alkotásai azok, amelyekről teljes egészében hiányzik a betű (még a NATO vagy Irak sem „csúszik be”). Ahol a mű sem tartalmaz írást, illetve alatta sem látunk címet – ezek az igazi Könczey-alkotások. Így válik a szöveg nélküli fontos kiegészítő elemmé nála. Bizonyára nem hargaszik meg a művész, ha kifecsegtünk róla egy nyílt titkot, és pedig azt, hogy egyáltalán nem nevezhető az írás rabjának. És ez igazán dicséretes tény, ha figyelembe vesszük, hány fecsegő véleményformáló sajtóguru ténykedik Erdélyország gyönyörűségei sajtóberkeiben.

Hölgyeim és uraim, itt van valaki, aki megelégszik a hátsó oldalak valamelyikével, ott is mindössze egy tenyérnyi felülettel, és ezen a parányi helyen kitartóan, nap mint nap bombáz bennünket a világról alkotott különvélemé-

nyével. Ami szerinte valahogy így foglalható össze: „Az emberi butaság végtelen, így soha nem fogok kifogni a témából... Az irány a következő: az aktuálison keresztül az egyetemes felé, arra töreksem, hogy ezek a rajzok ne veszítsék el aktualitásukat, és univerzális, akár a több ezer kilométerre lakók számára is érthető üzenetet hordozzanak.”

A mindennapi robotnak (mert arról van szó, akármennyire élvezet a neve), a napi penzumnak persze hátulütője is van, éspedig az, hogy nem minden rajza üti meg a világszínvonalat, néha a poén fáradtnak vagy művésziünkhöz méltatlan erejűnek tűnhet, mindazonáltal az évi egy-két gyengébb rajzért sokszorosan kárpótolt a derékhad. Ami: nemcsak poén, nemcsak történet, nemcsak az a bizonyos művészi vesszőparipa, hogy 50% tartalom, 50% forma, illetve, hogy e két dolognak összhangban és egyensúlyban kell lennie, hanem valami egészen más is. A többletben benne van a kor, a maga Amerikájával, Európájával – de gyakran a maga Romániájával is. (Telitalálat a nyaktilóval kivégzett Románia-térkép, illetve a parittyából a NATO felé kilőtt ország.)

A géntudománytól a csecsebecséig, az élet apró eseményeitől a globalizáció „áldásáig” minden foglalkoztatja Könczeyt. Férfi-nő mókás kapcsolata, agytekervények mutatványa, homokórák játéka, néhol egy kis akasztófahumor, minden van itt! Hol a gazdasághoz, hol a politikához, máskor az egyre ridegebb emberközi kapcsolatokhoz nyúl a művész, mesél nekünk, mondja, rajzolja a magát, próbál meggyőzni igazáról.

Csak hogy ezt sosem úgy teszi, hogy kellemetlen szájjal marad-

junk utána, mintha legyűrtek volna valamit a torkunkon. Elegáns, nyugodt, ugyanakkor rendkívül hatásos meggyőzőési technikája, tökélyre fejlesztett vitamódszere van. Amihez természetes módon az is hozzátartozhat, hogy alkalomadtán önmagával is vitázzon, saját magát figurázza ki. Aki mindezek után azt gondolná, hogy Könczey úton-útfélen jópofizni akar, akinek a poén mindössze olcsó, kézenfekvő eszköz, nem pedig cél az elgondolkodtatás rögzös útján, az téved.

Óriásit téved az is, aki úgy véli, hogy művésziünk mindennel tréfál, mindenkinek képzeletbeli fűgét mutat. Nem másért, de ő rettenetesen komolyan veszi a világ történéseit. Azt is, amit nem feltétlenül kellene. Példa erre a halálos kép. Helló, komám, itt vagyok! Kitaláld, ki az? Vegyem le a kezemet? És a vigyorgó alak nem mer megfordulni. Bölcsőtől a koporsóig kifeszít nekünk a mókamester egy kötelet, azon imbolygunk, kezünkben mindössze az egyensúlytartó bot. A pocakos

halál vállára veti a kaszát, és hazafelé bandukol: jó munkát végzett. Más jellegű, de morbid humorával ide tartozik a szív alakú díszkoporsó vagy a békegalamb – csőrében a hagyományos olajággal – alaposan felszerelve az egyre hagyományosabb és egyre megszokottabb bombákkal.

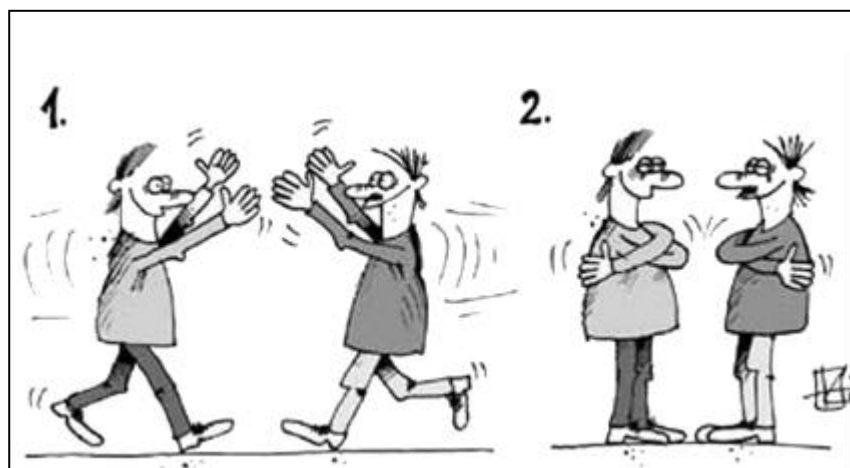
Nem bizony, sosem merünk megfordulni, hogy lássuk a magunk (nevetséges vagy bután elfecsérelt) sorsát. Csak tekerjük kitartóan ezt a végtelen hosszúnak tűnő tekercest, amire fel vagyunk írva (bárkit emlékeztethet az egybefolyó papírcsík valamire), nézzük a mókás rajzokat, nap mint nap próbálunk kiegyezni a hátsó fertálllyal és a képzeletbeli tükörrel. Visszatérő motívum ez Könczeynél: hol az arcmás hiányzik, hol a tükörkézzel szkanderezik kitartóan a borostás figura. Fogadkozok a tükörnek, hogy ilyen és olyan dolgokat fog művelni, jó fiú lesz, nem beszél a levegőbe, a földet pedig egy nagy szívvé varázsolja.

Mi csak két dolgot ígérhetünk. Az egyik, hogy jókedvvel és kíváncsian várjuk az újabb pukasztásokat. A másik, hogy végtelen emberi butaságunk révén a végtelenségig el fogjuk látni témával és pompás ötletekkel a művészt.

Köszönjük neked, Könczi, ezt a kiállítást!

SZABÓ GÉZA

*Elhangzott a XII. Mátyás Napok keretében rendezett kiállítás megnyitóján.

Az emberi butaság...

Könczey Elemérnek napi karikatúra rovata van a Krónika erdélyi magyar közéleti napilapnál. 2002-ben jelent meg *Szöveg nélkül* című 222 válogatott rajzot tartalmazó három nyelvű (magyar, román, angol) kötet az Erdélyi Híradó Kiadónál.

– Hogy kerültél kapcsolatba a karikatúrával?

– Az, hogy karikatúrát rajzoltok, az párhuzamosan fut azzal, hogy tanítok az egyetemen, reklámgrafikával foglalkozom. Annakidején, mint minden romániai magyar háztartásban, nálunk is hányódtak a Ludas Matyik. Én nagyon szerettem, egyfolytában lapozgattam ezeket. 90-ben, amikor felkerültem Kolozsvárra, zsákutcába kerültem, nekifuttam az építőmérnöki szaknak. Kínóztam, évet ismételtam, aztán harmadéven otthagytam. Mindig is mocorgott bennem valami, azonban, amíg el nem kezdtem rajzolni, én sem tudtam, hogy mi. Éreztem, hogy van valami mondani valóm, de arról fogalmam sem volt, hogy mi az, és, hogy milyen formában buggyan majd ki. 92-ben kerültem kapcsolatba egypár fiatal Campus-szerkesztővel (a kolozsvári Szabadság című napilapban hetente megjelenő diáklap). Egy ilyen találkozás alkalmával kérdezte meg az egyik szerkesztő, hogy volna-e kedvem saját karikatúrát készíteni. Pontosan emlékszem az első rajzra, Főter 2000 volt a címe. Akkor akarta Funar megtölteni a kolozsvári főteret szobrokkal, akkor jelentek meg a zászlórudak. A karikatúrában középre tettem a Mátyás-szobrot, körberaktam mindenféle szoborral, az ókortól egész a modern időkig. Akkor jöttem rá, hogy ez volt, amire vártam. A temperamentumomhoz is talált, mert egy olyan munka, amivel nem kell túl sokat dolgozni, és hamar népszerűvé válhat. Könnyen befogadható és a legjobb módja, hogy az üzenetet közérthető módon fogalmazzam meg. Visszatekintve nem látom magam semmilyen más szerepkörben. Régebben bődíszművel foglalkoztam, festettem, rajzoltam, még most is delgetem ezeket az álmokat.

Önarckép

Azok a munkák is ironikus kicsengésűek voltak, úgy látszik, hogy ez a hozzáállás az alaptermészetemhez tartozik. A céloom az embereket egy kissé kizökkenteni, egy mosolyt fakasztani. Így próbálom meg elűzni a hétköznapi stresszhelyzeteket, próbálok kilépni a mókuserékből.

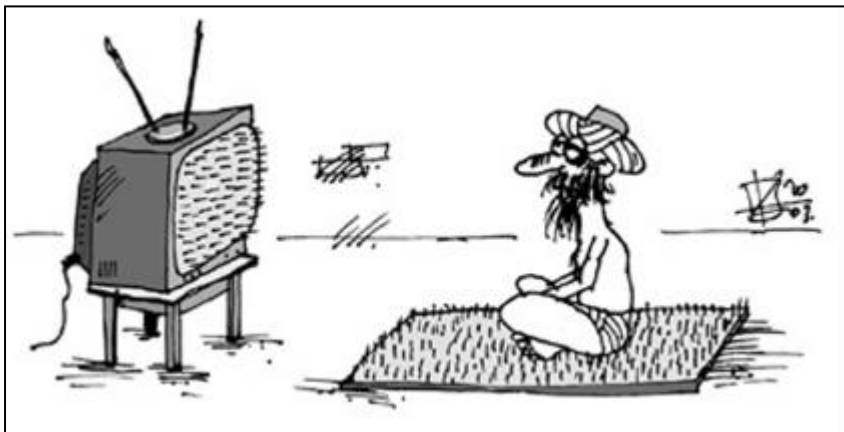
– Hogyan határoznád meg a karikatúra szerepét a sajtóban, a közéletben?

– Mindenképpen egy fricska, képes rá, hogy kizökkentsen. Rengeteg ismerősöm a Krónikát az utolsó lappal kezdi. Ily módon előkészíti az újság olvasását, oldva egy kicsit komolyságát. Lévé, hogy kép, vizuális kommunikáció, jobban megragad. Nem egy szöveg, aminek az ember neki kell veselkedjen. Az írásbeli kommunikációnak megvan a maga folyamata: felcsigáz a cím, tájékoztat a lead, és csak akkor döntesz, hogy elolvasod-e. A karikatúrának az előnye, hogy nagyon gyorsan kommunikál. Ránézel, ismerősek a formák, működik a poén, célba ér az üzenet. Sokkal könnyebben befogadható, mint akármilyen más sajtóműfaj. Sok karikatúrámnak negatív előjelű, mert olyan motívumokat használok mint az akasztófakötél, a bilincs, halál, szegénység. A poén átbilenti, vidámabbá, emészthetőbbé alakítja. Amikor valamit karikírozok, mindig negatív vonást gúnyolok ki. Erre azért van szükség, mert a rajzoknak van egy figyelmeztető szerepük. A műfaj eltűzött, az abszurdig kítolt határával a figyelemfelkeltésen kívül kor- és jellemrajzot is ad, állást foglal, elemez. Egy francia karikaturistának a mondása, hogy egy jó karikatúra olyan, mint egy szépen kidolgozott kard. Miközben átdöfz

valakit, ő csak a díszítését csodálja. Az igazi karikatúra így működik. Az én olvasatomban az is fontos, hogy időtlenek és térben bárhová behelyezhetőek legyenek. Ez a fajta univerzálisabb karikatúra eleve kizárja, hogy személyekhez kössöm. Nem fektetek arra sem hangsúlyt, hogy aktuális legyen, habár az eseményekre reagálok.

– Mi a munkamódszered?

– A munkamódszeremet nagyon meghatározza a napi penzum. Négy órák van a lapzárta, nekem délben már forog az agyam, ha egyébvel is foglalkozom. A háttérben már figyelek, beleolvasok egy-egy újságba. Nagyon fontos, hogy tájékozott legyek, napirenden kell lennem a politikával, eseményekkel. Mikor úgy érzem, hogy meg kell rajzolni, akkor félrerakom a többi munkát, és csak arra koncentrálok. Általában két módszerrel dolgozom. Ha megvan a téma, ahhoz próbálok meg egy kicsavart képtársítást rendelni, vagy egyszerűen felütök egy könyvet. Ilyenkor szoktam egy olyan motívumra bukkanni, amit ráhúzhatok az aktuális eseményre. A Krónikában lassan megközelítem az 1500 karikatúrát. Ezekből ezret tartok jónak, azonban a többi is a magamnak megszabott mércé fölött van. Az embernek vannak gyengébb napjai is. Sajnos azt a munkatempóm és az életritmusom nem engedi meg, hogy előre gyártsak. Tavaly, amikor elutaztam két hétre, három nap alatt gyúrtam le 15 karikatúrát. Jól sikerültek, viszont nagyon megerőltető. Miután megvan az ötlet, megrajzolom. Minden karikatúra kézzel készül, azt hiszem, nem is volt olyan, ami teljesen digitális. Elkészítem a vo-

Szöveg nélkül

nalrajzot, tussal kihúzom, utána szkenneltem és bekerül a számítógépbe. Ráteszem a szürke árnyalatokat, esetenként színeket is, de az ritkább. Véglegesítem, úgy küldöm a szerkesztőségbe.

– Szakmán belül milyen irányzatok vannak, és te hova sorolnád magad?

– Elég elszigeteltnek tartom magam. Ez az én hibám, temperamentumom következménye. Nagyon ritka, amikor én küldöm be a rajzaimat kiállításokra. Hazai szinten magyar vonatkozású karikatúrát nem nagyon tudok említeni Para Pistán, Keller Emesén kívül. Rálátásom van a román karikatúrára is, az egy egészen más világ. A sajtóban megjelent munkák zöme az aktuális témákat dolgozza fel. Annyira aktuálisat, hogyha egy hét múlva nézed a karikatúrát, anélkül, hogy a kontextust ismernéd, nem is tudod, miről szól. Ami most Nyugaton működik, az egy elbeszélőfajta, egy morbidabb fajta karikatúra. Az enyémmel ehhez képest maradinak számítok. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy nem időszereűek a rajzaim.

– Miért jó, ha egyetemes a rajz?

– Hozzám tartozik, hogy van egy belső szűrőm, amin nem engedem át azokat a dolgokat, amik nem érnek el egy bizonyos színvonalat. Ha nem működik egy poén, nincs meg a rajznak a karaktere, akkor nem engedem ki a kezemből. Amellett, hogy univerzális, az egyetlen érv, hogy időtálló. Ebben van egy kis ellentét, mert a karikatúrát tiszavirág-életűnek tartják. Ma megjelenik, egyszer még elvihetem kiállításra, megjelenik egy kötetben, és el van boronálva. Ezen próbálok túllépni. Ha aktuálissá próbálnám tenni,

akkor egy ismert politikus, vagy közéleti szereplő arcát kellene mellérendelnem, egy aktuális eseményre kellene reflektálnom, ami időben lezárna a karikatúrát. Nem akarom annyira leszűkíteni, hogy csak egy bizonyos rétegnek, kornak szóljon. Ennek a műfajnak az egyik nagy előnye, hogy közérthető. Ha megpróbálok szűkíteni, akkor magam alatt vágom a fát.

– Ha minden lap közöl karikatúrát, akkor mégiscsak keletelő! Hogy lehetsz te mégis monopolhelyzetben?

– Ez aránylag nehéz műfaj, habár könnyednek tűnik. Egyszerű kicsi rajz, egyszerű poén. A háttérben viszont hatalmas adatbázisra van szükség. Ahhoz, hogy egy életképet meg tudjak rajzolni, egy-egy jellemvonást (néha a magamét) ki tudjak karikírozni, a rajz és a poén lényegretörő legyen, aránylag széles vizuális és szellemi kultúrára van szükség. Nyitottnak kell lennem, sok dologra kell figyelnem, hogy ez a poénban tudjon sűrűsödni. Nem

hálás műfaj, azért sem, mert a poén kötelez. Észrevenni a jelenséget, reagálni rá és a poént ugyanakkor úgy kell elsütötni, hogy azt mindenki megértse. Az erdélyi magyar közélet nem olyan nagy, a karikatúrának egyelőre nincs olyan nagy tétje, következként nem egy pénzes szakma, viszont annál nagyobb szükség van rá. Megélni itthon nem lehet belőle... inkább hivatástudat.

– Mi lenne számodra a legnagyobb elismerés?

– A mosoly... rajzonként pár másodperces elismerés, megszorozva a nézők számával nem is kevés... Háttérember vagyok, nem a személyem a fontos, hanem a rajz, az üzenet. Amióta ezt a műfajt űzöm, volt egypár alkalom, hogy amikor bevillant az ötlet, magam is elkezdtem kacagni. Bár csak minden rajzom ilyen lenne! Nemsokára szeretnék egy tematikus karikatúra-kötetet megjelentetni. Úgy érzem, hogy a vonalvezetésen egy kicsit fogok változtatni. Megpróbálok egy kicsit grafikusabbá tenni karikatúráimat, ne csak az üzenet, a poén működjön, hanem mint képzőművészeti alkotás is megállja a helyét. Nagyon szeretem Tettamanti Béla, Saul Steinberg, Andrei Puchkaniou munkáit, akik szerintem találtak egy olyan egyensúlyt, ahol a rajznak a kivitelezése, technikája is, illetve maga az üzenet is egy magasabb szinten mozog. Ha tovább akarok lépni, akkor ez az irány. Folyamatosan dolgozom, ez teljesen része a mindennapjaimnak. Attól nem félek, hogy elfogy a témám, hiszen az emberi butaság határtalan.

ADORJÁN BOTOND

„A színház az életem”

90 éves Senkálzsky Endre színművész,
a Kolozsvári Állami Magyar Színház
örökös tagja

„Hiszek az élő szóban, a szó éltető erejében...” – ezek Senkálzsky Endre színművész ars poeticájának kezdő sorai. Október harmadikán a kilencven éves művészt köszöntötték a Kolozsvári Állami Magyar Színházban. Senkálzsky Endre hét évtizede van a pályán, 65 éve ugyanannak a Színháznak, a kolozsváriknak deszkáin lép fel. Volt színész, művészeti igazgatóhelyettes, igazgató, előadótanár. 1977. július elsején nyugdíjazták, de megszakítás nélkül tovább játszik. A szeptember 30-i ünnepi rendezvényen a kolozsvári társulat tagjai és a színés növendékek Senkálzsky Endre régi jelmezeiben léptek színpadra. Mögöttük kinagyított fotókon és mozgóképeken sorjázta a szerepek: 1947-ben III. Richárd volt, 1954-ben Bánk bán, 1966-ban a Romeo és Júlia Lőrinc barátja, 89-ben a Buszmegálló öregapója, 98-ban A vihar Gonzalója. Jelenleg Tompa Gábor előadásában, Ionesco: Jaques vagy a behódolás című darabjában látható. Senkálzsky Endrét 90. születésnapja alkalmából a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Magyar Színházi Társaság, a Magyar Játékszíni Társaság, a Kolozsvár Társaság, a Romániai Színházi Szövetség (Uniter), valamint a Kolozsvári Állami Magyar Színház társulata köszöntötte.

„Mindannyian hegedűsök vagyunk a háztetőn, mert mindent megteszünk azért, hogy egy kellemes dallamot kicsaljunk hangszerünkből anélkül, hogy nyakunkat törnénk.” – mondotta a Magyar Játékszíni Társaság elnöke, Horányi László. Az ünnepség záró mozzanataként Kötő József: A színház fanatikusa című, Senkálzsky Endréről szóló monográfiáját mutatták be. Hányféle értelemben illik Senkálzsky Endre színművészre a fanatikus jelző? – erre a kérdésre válaszol Kötő József színháztörténész.

En úgy gondolom, hogy a cím nagyon találó, Senkálzsky Endre pályájára tökéletesen jellemző ez a kifejezés. Az életpálya minden rétegét lefedi ez a jelző. Nézzük meg például azt, hogy magánemberként miről szólt az élete? A könyv írása folyamatában bepillantottam ebbe a rejtett szférába. A világ számára teljesen elvonultan, szinte kolostori zártságban élt, ami a művészekre általában nem jellemző. Az élet nála egyenlő volt a színházzal. Élettársa, Földik Éva ezt tökéletesen megértette, úgy szervezte az életüket, hogy a külső élettel semmifajta konfliktusba ne keveredjék. Ő mindent kivédett, megteremtette azt a szinte légmentes burkot, amiben Senkálzsky Endre a színháznak élhetett. A dokumentumok között kutatva láttam, hogy az összes előadásairól naplót vezetett, összegyűjtötte a kritikákat, azt a legendás hírű dokumentumgyűjteményt, ami a könyv alapjául is szolgált, tulajdonképpen a felesége alapozta meg. Gyerekek sem volt, társasági életet sem éltek, náluk

Senkálzsky Endre (fénykép: Hamlet.ro)

minden perc, minden pillanat nulla órától nulla óráig a színházról szólt. Éppen azért, mert ő a pályának fanatikusa volt. Számára magánélet a szó klasszikus értelmében nem létezett. A pályán töltött évei is a fanatizmusról tesznek tanúbizonyságot, hisz különösen abban az időben, amikor ő pályáját kezdte, a 30-as évek második felében, a színészpálya nem szakma, nem művészet, nem kultúrateremtés volt, bár az is, de ahhoz, hogy valaki mindehhez elérhessen, először olyan életformát kellett választania, ami egyenlő volt a lumpolással, a nyilvános szerepléssel, legendák és mítoszok teremtésével. Senkálzsky minden ilyen kísértésnek ellenállt, ő a pályán is a küldetéstudatnak a megtestesülése volt. Első szerepétől kezdve csak annak élt, hogy szakmailag tökéleteset alkosson, mindig megtálta azt a momentumot, amikor neki valamit mondania kellett. Ő mindig abban a bűvkörben élt, hogy „Kótsi Patkó János az első békőszöntő beszédében azt mondta.” – Ezt ő évszázadokon átívelő kötelező parancsnak tekintette, mindig üzenni akart. Abban az időben, amikor egyesek a küldetéstudatot megkérdőjelezték és neveségesnek tartották, ő akkor is tartotta magát ehhez a hítchez. Egyetlen példa: első sikere, amiért Kádár Imre a Thália Színházban külön pénzjutalomban részesítette, egy mellékszerep volt. Egy első világháborúban részt vett katonáról volt szó, tulajdonképpen át kellett vonulnia a színen, és egyetlen mondatot kellett mondania. De olyan jelmezt, olyan mozgást, olyan színpadi habitust talált ki, amiben az egész világháború utáni vereségtudat, a Trianon utáni kilátástalanság benne volt. Fél lábát felkötötte, mankót ragadott, egy rongyos katonai munderben jött be, amelyről azért – mert mi magyarok vagyunk és öntudatunk van – egy nagy érdemkitüntetés lógott le, de ugyanakkor a régi polgári világhoz való ragaszkodása is benne volt egy régi panamakalap formájában, szóval kitalálta azt, hogy egyetlen mozzanatban egy egész egzisztenciáról tudott vallani. A harmadik vonulat, amire illik a fanatizmus, az a színház-szervezői, intézményvezetői habitusa volt. A könyv írása közben kiderült, hogy már első alkalommal, mikor a Hetényi-féle színiiskola elvégzése után Aradra került, élete első szerződésében komoly

konfliktusba került, mert az akkori igazgató el akarta panamázni a bevétel egy részét. És ő akkor azért, mert látta, hogy társai éheznek (akkor nem volt állami fizetés, annyi jutott, amennyit megkerestek), az igazság bajnokaként visszaszerezte az ellopott pénzt. Ez az egész életére jellemző volt. A második világháború után Szentimrei mellett művészeti igazgató volt. Akkor hol lehetett az igazság bajnoka? Ő volt a szakszervezeti elnök. De ez a tisztség nála nem a hatalmat, nem a visszaélés lehetőségét, hanem a mindenkor igazság keresését jelentette. Ezért tették meg művészeti igazgatónak, mert tudták, hogy ő nem képviseli a régi, hagyományos értelemben vett munkásosztály szembenállását a művészi vezetéssel, vagyis a felső polgári körökkel, hanem ő az igazságot kereste. Később intézményvezetőként is végtelen odaadással küszködött azért, hogy a Színház mindenkor megmaradjon hivatása magaslatán. Viszont ami legfontosabb vonulata fanatizmusának, az az, hogy miként tudott ő 90 éves koráig minden rendezőnek munkatársa lenni. Azoknak a rendezőknek, akik mindenkoron stílusmegújító és stílussteremtő művészeknek számítottak. Mert Szabados, Kádár közvetlen munkatársa volt, akik a második világháború előtt és alatt, a Kolozsvári Nemzeti Színház korszakában az „avantgárdok” voltak. 45 után, mikor Janovics új lendülettel indult a színháznál, akkor is órá osztotta Bánk bán szerepét, mert az volt

Janovics bemutatkozó előadása az új körülmények között. A sötétebb korok után Haragnak, Vlad Murgunak, Tompa Gábornak is végig munkatársa tudott lenni, mert végig meg tudott újulni, mert a küldetéstudat mindig arra kényszerítette, hogy a Hamlet-dialógust parafrázálva „kimondja, hogy hány óra”. Ennek az lett az eredménye, hogy minden korban meg kellett találnia a kor stílusában kifejezett igazságot. Ezért ő mindig nyitott volt, mindig meg tudott újulni. Amikor Harag mellett meg kellett teremteni a klasszikus szövegmondás és a magyar hagyományos játéktípus mellett a látványszínháznak azon elemeit, amikor a gesztusokkal, a metanyelvvel kellett kifejezni az üzenetet – ami egyrészt korszerű színházi nyelv volt, másrészt csak így lehetett elmondani bizonyos dolgokat a totalitárius korszakban –, akkor megint munkatárssá tudott válni. 89 után a színházi alkotás szabadsága elérkezett, és ő akkor a legkorszerűbb formanyelven beszélő rendezők partnere tudott lenni, mert a kor tanújaként így kellett beszélni és ő erre is képes volt. Ha végiggondoljuk tehát, hogy az élet és a pálya minden vonulatát ezzel a fanatizmussal élte meg, akkor én azt hiszem, igazoltnak tűnik, hogy erről kell szólnunk: ő a színház fanatikusa.

GERGELY ZSUZSA

A nagy Pé: por és papír avagy Hamlet esete a popcorn- kultúrával

Vannak klasszikus címek, amiket nehéz elszúrni, készüljön belőlük akár hagyományos előadás, akár fekete-fehér film, akár hollywoodi csodaprodukció – vagy éppenséggel techno-totál szurrealisztikus adaptáció. Aztán van a zöldfülű kritikus, aki mindent le akar írni. A profi csak azt, ami fontos... A szerencsés olyan előadást ló magának, aminek a történetét elvileg mindenki ismeri, tehát nem kell azzal bíbelődni, hogy vonatottan elmeséli elejétől a végéig, mi történt, mit művelt X és akkor Y... Többek között ezért hálás feladat a kolozsvári román színházban bemutatott Hamletről írni. Na meg azért, mert Vlad Murgur rendezte. További érdekessége, hogy három évig volt műsoron (ennek ellenére a legutolsó színrevitel is teltházat produkált).

Ülök, várom a jótékony sötétseget (nem lesz), figyelem az arco-

kat, sok magyar hangot hallok, az emberek keresik a helyüket, az első karzat szélén ott van az Erdély-címer, nocsak, mennyi ismerős, az ott, a középső sávon Bogdán Zsolt, nem találja a helyét, a fiatalok pattogatott kukoricát ropogtatnak, nevetgélnek, és előkerülnek az elmaradhatatlan Colák is. Bekattan, hogy ez már az előadás, ez már rólunk szól, Bogdán leteszi a táskáját, és úgy, utcai kabátban lépked a színpad felé, aztán hasonló szerelésben, szinte a semmiből tűnnek fel a nézőtérre a további színészek is, mereven bámulnak a nézők arcába, míg elcsitul a vihogás, a morajlás. Itt-ott még beszélgetnek, és engedély nélkül fényképeznek, de a színészek parancsoló tekintetétől mindenki rádöbben: tényleg elkezdődött az előadás.

Az első sokk, a testi közelségbe hozott „ismeretlen” világ (és

játékosai) után következnek a második döbbenet: a színpad maga. Az eszköztelenség tökéletes építőtelepe, a minimális funkcióira redukált lét sivár birodalma: három rohamasztal (bármikor szétkapkodható) – és sok, nagyon sok por. Az előadás végén ugyanez a környezet jön vissza, csak az asztalokra közben díszes-míves serlegeket helyeznek a vontatottan mozgó feketeemberek. A főszereplők (Laertes és Hamlet) középre kerülnek, ülnek az asztal mellett, rendkívül koszosak, sárosak (tapad rájuk a történet) – Hamlet „ruhája” tépett, haja neonzöld –, és... vívnak. Nem mozdulnak, csak felüvöltének néha: talált!

Ez a modern vízió minden eddigi sablonos képzetünket felborítja, nem, ez már nem Shakespeare, ez nem csak Hamlet magánügye! Mindenféle kapcsolódó olvasmány- és vizuális élményünket el kell felejtenünk ahhoz, hogy Vlad Mugur világát (ezt a halála előtti utolsó nagy munkáját) be tudjuk fogadni, legalább töredékeiben meg tudjuk érteni. Elvárásaink sorra dőlnek meg, kezdve attól, ahogy a fantom „kommunikál” s amint kinéz (tökéletes keveréke a Múmia szörnyetegének és a Niro-féle Frankenstein-nak), folytatva azzal, hogy a rendező az időrendet is alaposan felrúgja, ha szükséges (Polonius jóval később hal meg, mint kellene, mintha életben tartanák), bezárva a sort a groteszk, drámaiságában is komikus végső összecsapással, amikor is Hamlet (mozdulatlanul ülnek egymás mellett!) elkapja Laertes méregkardját, és vigyorogva megszúrja az ujját, majd kényeskedve sóhajt egyet, és kimúlik.

Ez az átmeneti világ, habár kísértetiesen emlékeztet egy építőtelepre, sosem változik. Belőlünk nő ki, és visszaüt ránk: itt (és bennünk) semmi sem épül fel, mindent csak áthelyezünk egyik helyről a másikra (lásd az asztalokat vagy a híd pallóit, amikre Hamlet lépked – Polonius hordozza előtte). A kezdő és a zárójelenet statikussága közé préselt dinamika is átverés, látszat. Még akkor is, amikor már-már eszelős, hideglelős határokat súrol (a megbolondult Ofélia két himbálózó vödrön ereszkedik alá a magasból). Ebben a világban rombolni kellene, mindent elpusztítani (ahogy a fantomkirály „mondja”, hangtalanul – hangfalakból hő-

rögve, hátborzongatón).

A látszatvilágot keretbe foglaló ülőszínek egyebet sem tesznek: növelik a néző (lét?)bizonytalanságát. Vajon tréfálkozik – vagy gúnyolódik-e a rendező, amikor a darab három terjedelmes részét is papírról olvastatja fel a színészekkel? (Ráadásul önkényes a szövegkezelés is!) Az első percekben a tréfás-kesernyés hangulat bejön (a szereplők lazán elejtik a feleslegessé vált, előadott egységeket), de amikor Claudius elkezdti öszszegyűrti a felolvasott papírjait, majd, amikor Hamlet örült tempóban rohargál (körülötte a színész-színészek hosszú percekig dermedten várakoznak), és elhangzik a lenni vagy nem lenni (egyébként ez sem akkor, amikor „szokásos”), akkor egyszerre négy zsebből kerülnek elő (vontatott, lassítóval játszott filmkockák?) a fogózkodót biztosító papírok. (Nem Hamlet mondja a döntő mondatot, hanem egyszerre az összes jelenlévő. Sőt, nem is ő kezdi!)

Csomagolás kérdése a kultúra – na meg az élet – kacsint ránk az égből Vlad Mugur. Rémtörténet kell a népek? Hát kájon álarcos, funkció nélküli verőlegényeket Hamlet, Halloween-maszkokat a sírásó-jelenetben, gazdagon pergő homokszemeket a fantomkirály múmiapakolású fejéből, rezgő hangú gyerek-Fortinbrast és gorilláit, mindannyit Gestapo-bőr kabátba bújtatva.

S hogy lássuk, mennyire átverés és látszat a világ minden története: a futurisztikus látványszósz (Hamlet Mad Max-szerelése!), a lélegzetelállító tornamutatványok sora és a végtelenségig feszített valóság-show (a leleplezéstől látványosan bicegő, fele magas sarkú, fele cipő nélküli, mikorrészeg-mikorréjón királyné), a naturalisztikus jelenetek (Hamlet a meggyilkolt Poloniusra úgy dobja rá anyját, mint egy zsákot, majd lábuktól fogva kihúzza őket a látómezőből) és a beteges fantázia szüleményének tűnő haláltánc(ok) után a rendező legyint: elég legyen!

Akkor mutatja meg igazából Vlad Mugur, mekkora egyéniség, amikor mindenről lemondva előveszi a görögös egyszerűséget... Amikor Claudius térdepelve imádkozik, Hamlet, a maga csavargószerkójában a király torka előtt tartja a pengét, és körülöttük, mögöttük semmi, mindössze egy óriási fehér vászon hátul, arra vetíti ki a nagy játékmester a kísérteties (a jelenet robbanékonysága ellenére is statikus) árnyakat, az ördögi üzenetet. Látjátok? Ilyenek vagytok. Játsszátok az életet, miközben csak egy dermedt árnyék vagytok a háttérben. Egyre porosabbak, egyre üresebbek lesztek.

És a popcorn mindig elfogy az előadás végére.

SZABÓ GÉZA

Kettős Balassi-évforduló Esztergomban

Tíz évvel ezelőtt, a négyes centenárium alkalmával – a Balassi-emlékévben – kegyeleti emlékparkot avattak Esztergomban a magyar reneszánsz líra megteremtője tiszteletére. 2004. június 28. – július 2. között, a 32. Országos Honismereti Akadémia és az Országos Honismereti Szövetség, valamint a Komárom-Esztergom Megyei Honismereti Egyesület jól átgondolt rendezvénysorozata kettős felcímmel – 1. Az igazi Balassi; 2. Határ menti kulturális kapcsolataink – zajlott le.

A Várhegy lábánál álló, egész alakos, 1938-ban leplezett, Dózsa Farkas András alkotta Balassi-bronzszobor mellett elhaladó, a vármegyeháza dísztermébe, az ülésszak megnyitójára igyekvő résztvevők, már a szoborra vetett pillantástól feltöltődhetnek/feltöltődttünk a hazafias, vallásos és a szerelmi lírában egyaránt felülmúlhatatlan reneszánsz költő közismert sorainak felidézésétől:

*„Vitézek mi lehet
ez széles föld felett
szébb dolog az végeknél?
Holott kikeletkor
az sok szép madár szól,
kivel ember ugyan él;
Mező jó illatot,
az ég szép harmatot
úd, ki kedves mindennél...”*

És óhatatlanul fülünkben csengett másik közismert versének kezdő strófája is:

*„Bocsásd meg Űristen ifjúságomnak vétkét,
Sok hitetlenségét, undok fertelmességét,
Teröld el rúttságát, minden álnokságát,
Könnyebbítsd lelkem terhét.”*

És június 28-án kezdetét vette Kanyar József örökös tiszteletbeli elnök és Halász Péter, a Honismereti Szövetség elnökének megnyitó beszédével, valamint Agócs István, a megyei közgyűlés elnökének és Meggyes Tamás, Esztergom polgármesterének köszöntő szavai után a tulajdonképpeni ülésszak.

Első napirendi pont az esedékes kitüntetések átadása volt. Utána Szentmártoni Szabó Géza Az igazi Balassi című irodalomtörténeti tanulmányát olvasta fel, a délelőtti műsor egyetlen, de annál értékesebb dolgozatát.

A Kőrös Kollégiumban felszolgált ebéd után 14–15 óra között a Dobó Katalin Gimnázium dísztermében Horváth István tartott Balassi Bálint megsebesülésének helyszíne címmel előadást. Utána a résztvevők városnézésen vettek részt. Nehéz lenne eldönteni az értéksorrendet; a maga nemében mindegyik csoport résztvevői úgy érezték, hogy jól választottak, a hajdani koronázóváros legértékesebb

láttnivalóival ismerkedtek meg a háromórás séta alatt.

Este hét órától állófogadás volt a Vármúzeum dísztermében; Meggyes Tamás polgármester vendégszeretetét élvezhették a jelenlevők.

A második nap délelőttjén (jún. 29.) négy kiváló szerző dolgozatát hallgattuk meg. Csorba Csaba, az ELTE történészprofesszora A kor harcmodora, a végvárok élete címmel értekezett. Őt követte Kovács Sándor Iván: Balassi a szépirodalomban című kiváló előadása, majd Tóth Krisztina költő és műfordító Balassi származása, családi kapcsolatai című dolgozata. Végül Ortutay András: Balassa vagy Balassi előadása egyszer s mindenkorra tisztázta, hogy maga a költő is használta mindkét változatot, de az i-re végződő alak a hitelesebb és gyakoribb, noha Esztergom ragaszkodik a Balassa alakhoz is, hiszen Balassa Társaság is működik a hajdani koronázóvárosban.

Szétfeszítené e referáló írás kereteit, ha az ülésszak minden mozzanatát részletesen le akarnók írni. De Cséfalvay Pál kanonok, múzeumigazgató Balassi-relikviák című előadását feltétlenül meg kell emlétenünk. És azt is szükséges kihangsúlyoznunk, hogy létezik egy Balassa-biblia, melynek bejegyzéseit krónika gyanánt használták (s használják ma is) a kutatók.

Az utolsó előadás Szabó Andrásnak a Szabad fórum keretében Rendhagyó irodalomórája volt. Többnyelvű – de főleg a török–magyar janicsárköltő versének eszavalása szinte hihetetlen teljesítménynek számít.

Köszönjük vendéglátóinknak, a szervezőknek, az értékes dolgozataikat bemutatott aktív szereplőknek ezt a nyár eleji csodálatos öt napot; és csatlakozunk a siklósi Simor Ferenc résztvevő társunk, jó barátunk búcsúszavaihoz: repeső szívvel készülünk a jövő nyáron minden biztonnal Egerben sorra kerülő 33. Honismereti Akadémián való részvétellelre.

Balassi Bálint megsebesülésének helyszíne: Esztergom-Víziváros

(1594. május 19.)

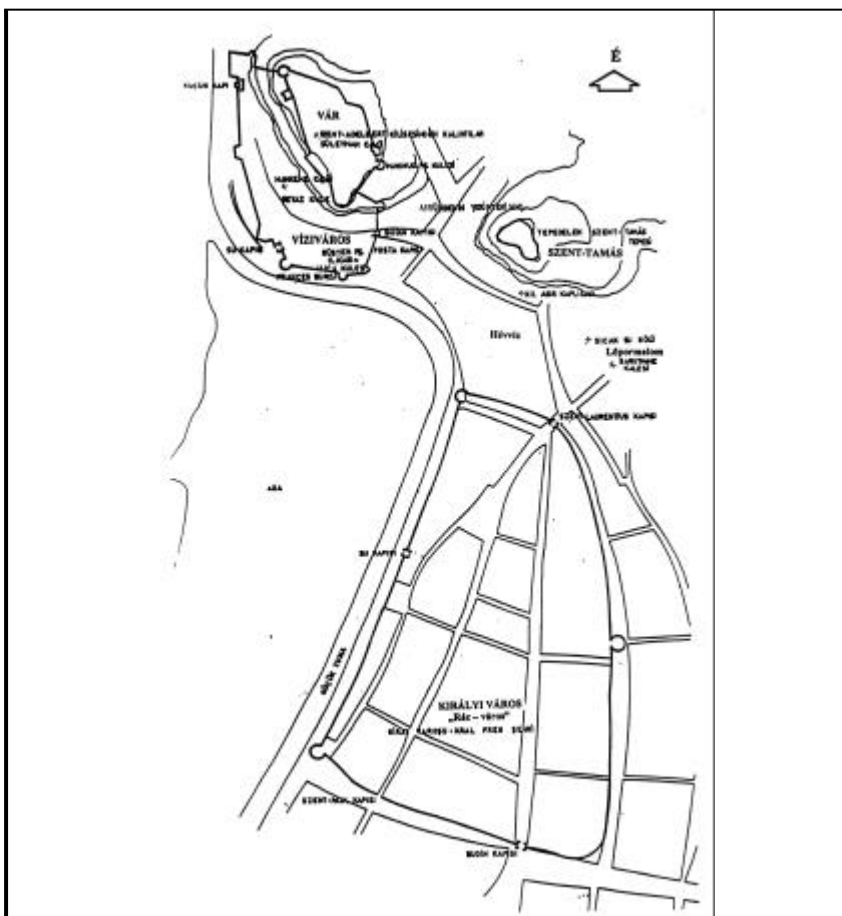
...Csókkal, áldásokkal szent kezedhöz békélvén,
Már útnak indulok Duna mellett le menvén
Vég Esztergam alá, kinek most kőfala
Röng álgyúkkal töretvén

Ott vár nemzetemnek szép sátoros tábora,
S egyébb sok rendeknek sűrű nagy zászlós hada
Ki sáncot ás épít, s ki kart szívet készít
Igyekezvén ostromra.

Régtől várta szívem ezeknek történetit,
Hogy érhesse ezzel hazámnak épületit.
Nézvén szabadságát s rabságból váltságát
S újjjuló szépületit

Azért bízván mégyek és buzgó örömmel,
Nem gondolván semmit kedves veszedelmekkel,
Ám váltsa bár magát, s nyerje szabadságát
Holtom hozó sebemmel...

(Részlet Rimay Jánosnak – Az Nagyságos Gyarmathy Balassa Bálintnak Esztergam alá való készületi... című verséből)

A mohácsi csatavesztés és Buda megszállása után néhány héttel Esztergom falainál is megjelentek az első török hadak. A városban már ekkor jelentős károkat tettek, a várat azonban nem tudták elfoglalni. 1526 és 1541 között több ostromot élt meg Esztergom, szerepe azonban Buda elfoglalásával (1541) változott meg: a török veszély állandósult, és az esztergomi vár a bányavárosokat és Északnyugat-Magyarországot védelmező végvár lett. Ferdinánd király – olasz hadmérnökökkel – jelentős erősítési munkálatokat indított el, amelyek fontos szerepet játszottak a vár 1543. évi ostrománál, amikor Szulejmán szultán kéthetes pusztító ágyútűz és több sikertelen roham után elfoglalta. Ettől kezdve Esztergom a török birodalom fontos végvára – török részről a bányavárosok és Északnyugat-Magyarország (ill. Bécs) elleni támadások egyik lehetséges kiinduló pontja, a keresztények oldaláról pedig Buda felszabadításának fő kulcsponja. Esztergom szandzsákszékhely lett, és mint fontos stratégiai pont és erődítmény mindig jelentős számú és jól felfegyverzett haderő tartózkodott itt, kiváló bégek vezetése alatt.

A város szerkezete jelentősen megváltozott a török megszállás alatt: a középkori Esztergom három, várfalakkal, árkokkal is védelmezett központi magját a Duna felett emelkedő Vár, a vár alján, a Nagy- és Kis-Duna partján elterülő érseki Víziváros, és a kissé távolabb (200-300 m délnyugatra) a Kis-Duna partján fekvő Királyi város alkotta. E külső formára is városias magot nyílt külvárosok halmaza övezte úgy, hogy a régi város kiterjedése a mainál jóval nagyobb volt. A külvárosok közül városias képe a Szent Tamás-hegy alatti Hévíznek és a Szentanna kerületnek lehetett (ahol templomok, kolostorok mellett elsősorban a kanonokok kőházai álltak), a többi egy- vagy több templom, ill. kolostor köré szerve-

zódott, egymáshoz épült, falusias jellegű település volt. Ez utóbbit már az 1526–43 közötti ostromokban többször felégették. Végül Szulejmán Szultán 1543. évi ostroma idején a külvárosok végleg elpusztultak, romjaikat később az erődítési munkákhoz, a várfalak kijavításához hordták szét.

1594-ben az esztergomi erődrendszer központja tehát a Duna felett mintegy 50 m magasan kiemelkedő Vár volt, amelynek közepén fennállt még a Szent Adalbert székesegyház, a hegy déli sziklacsúcsán az Árpádok királyi palotájából átalakítva az érsekek késő-gótikus-reneszánsz nagy palotája, amelyet ekkor a várparancsnok, az esztergomi bég la-
kolt. (1. kép)

A Várhegy alján fekvő Vízivárosnak, amely városfalával a várhoz kapcsolódott, és így azzal egyetlen erődítményt képezett, a keskeny vízparti sávon (északnyugaton) egy főutcája volt. A piactérről délre, a Hévíz felé kiszélesedett, két-három utcára bővült. Itt, a legjobban támadható délkeleti városfalakat több alkalommal is erősítették: 1543-ban a délkeletre nyíló Budai kapu védelmére még Szulejmán Szultán építtette a Várhegy oldalába a Budai-kapu rondellát („Budun kapu-kuleszi”). A kaputól a Kis-Dunáig húzódó fal nyugati végére a vízpartra pedig 1560 táján egy félköríves rondellát („Ilidzsa kuleszi” = Hévízfürdő tornya) építtettek.

A Víziváros másik főkapuja, a Vízi kapu („Szu-kapuszu”) a Piactérről nyílt, ahonnan fahíd vezetett át a Szigetre. Egy gyalogkapu is nyílt a Víziváros északi végénél, ahol az Árpád-kori eredetű Veprech torony (=Vízi torony), ill. a külön parancsnokkal és őrséggel ellátott „Vepéci Vízvár” helyezkedett el. Innét lehetett megközelíteni a kakati révet, ill. 1543 után a törökök hajóhidját, amely a túlparton fekvő török palánkvárhoz vezetett. (Ez utóbbit az 1543-ban elpusztított Árpád-kori Kakat település helyén, hídfőállásként építtették a törökök és Dzsigerdelen Parkaninak (=Máj-lyukasztó erőd) nevezték. Erről kapta újkori nevét (Párkány =erőd) a mai település.

A Vízivárostól délre, a Szent Tamás-hegy lábánál fakadó me-

leg források vize tóvá szélesedett, amelynek túlfolyásán az Árpád-kortól vízimalom működött. Ezt 1594-ben a törökök lőpormalomként használták. Innét, és a fölötte emelkedő Szent Tamás-hegyről lehetett legjobban lőni a várat, a Vízivárost és a törökök együtt ide telepedett rácokról ekkor már Rácvárosnak nevezett egykori királyi várost.

A keresztény seregek a vártól délnyugatra kb. 3,5 km-re, a régi szentkirályi révnél keltek át a Dunán, és itt, az elpusztult külváros területén (valamint a Duna túlsó partján is) sánccal védett táborhelyet alakítottak ki, majd kisebb sánctárat építettek a Garam torkolatával szemben is a Duna partján, amellyel a Visegrád felől érkező török hajók útját zárták le.

Az ostrom fő eseményei

A hadvezetés hibát követett el, amikor 1594 kora tavaszán Fülek és Nógrád visszavételével értékes időt veszített. Ez alatt Isza (Izsák) bég, az esztergomi várparancsnok fel tudott készülni az ostromra. Ennek egyik fontos eseménye volt például, hogy a Fehérvárról nagyszámú janicsárral és szpáhival segítségül érkezett Karali bég kérésére a Szent Tamás-hegyen Tepeleden nevű (=Fejlyukasztó) palánkvárat építettek és azt ágyúkkal is felszerelték.

A Mátyás főherceg által veze-

tett, mintegy 50 ezer főnyi sereg (amelynek kb. harmada volt magyar, a többi osztrák, német, olasz és egyéb nemzetiségű) május 5–7-én kelt át a Dunán, és a keleti dombokról azonnal megkezdték a vár lövetését. Ennek következtében május 9-én este kigyulladt a Szent Adalbert székesegyház, és – mivel lőport tároltak benne – felrobbant, majd kiégett. Az ostromlók azonban a Rácváros és a Szent Tamás-hegy őrsege miatt nem tudták a vár könnyen sebezhető déli oldalához férkőzni.

Ezért a magyar csapatok egyik kiváló vezére, Pálffy Miklós a Rácváros megvétele szorgalmazta. Május 11-én a rácok az egyik kaput megnyitották Pálffy katonái előtt, akik elfoglalták a várost, és a török őrséget levágták. Május 14-én sikerült a szenttamási palánkvárat is elfoglalni, őrségét (200 fő) megsemmisíteni. Ettől kezdve a Szent Tamás-hegyről, és a Hévíz mellől folyamatosan lötték a várat és a Víziváros városfalát, amelyen már 18-án 15 lépésnyi széles rést lőttek. Ezen a résen május 19-én történt az a sikertelen roham, amelyben Balassi Bálint is megsebesült.

Május 20-án, majd 22-én ismétlen megpróbálták az előbbi helyen a Vízivárosba betörni, azonban óriási vérveszteség után ismétlen visszavonulásra kényszerültek. Annak ellenére, hogy a

2. kép. Esztergom ostroma a kassai Ruda János rajza alapján készült metszeten (1594).

3. kép. A Vár és a Víziváros erődítményei. A 10. sz. a Hévíz-fürdő tornya, a nyíl a roham irányát és a behatolás helyét jelzi.

törökök is sok száz embert vesztek (főembereik közül is számosan meghaltak ekkor, mint például: Karali bég és Isza bég, a várparancsnok is!) – nem sikerült a védők ellenállását megtörni. Sőt harci kedvük még fokozódott, amikor június 1-én a belgrádi várparancsnok hajókon 500 jancsárral bejutott a várba.

Ezzel szemben a keresztény tábor harci morálja és fegyelme erősen megromlott. Annak ellenére, hogy az öt helyről működő ágyúütegek óriási pusztítást végeztek a Várban, és a Víziváros városfalának egy jelentős része is leomlott, komolyabb rohamot már nem indítottak, a törökök viszont többször kicsaptak rájuk, jelentős veszteségeket okozva az ostromlóknak.

Végül, amikor híre érkezett, hogy Szinán pasa jelentős számú sereggel közeledik a vár felmentésére, június 29-én felhagytak a várral, és 30-án átkelve a Dunán, Komáromba vonultak vissza. Ezzel véget ért Esztergom 56 napig tartó pusztító, sok emberáldozatot követelő, sikertelen ostroma.

Arról, hogy hol, és hogyan történt Balassi Bálint megsebesülése, a források elég szűkszavúan szólnak. Közülük is a hely meghatározására csak néhány ad némi támpontot. Ide sorolhatjuk Balassa Zsigmond saját kezű följegyzését apjának, Balassa Andrásnak az Esztergomi Főszékes-egyházi Könyvtárban őrzött Bibliájában, ahol a következők olvashatók: „Anno 1594. die 19. maii Esztergom wara wasakor mideon ostromnak mentenek az wizwarasnak löttek megh Bal. Balint V. az ostromon minden ket czombian által ment az golobis de czontot es izet nem sertett veszette az barbely Mathias hercege nem akarvan szot fogadni az magyar barbelyoknak es holt meg hertelen die 30. eiusdem” – azaz: „1594. május 19-én, Esztergom vára vívásakor, midőn ostromnak mentenek a Vízivárosnak, lőtték meg Balassa Bálint urat az ostromon. Minden két combján általment az golobis, de csontot és izet nem sértett. Veszette az barbely, Mátyás hercege,

nem akarván szót fogadni az magyar barbelyoknak és holt meg hertelen 30-án”.

Ebből annyi mindenesetre kiderül, hogy nem a vár, hanem a Víziváros ostrománál történt az eset. E följegyzés alapján Zolnay László szerint Balassa Bálint... „a Vár É-i oldalának rohamánál, a Vízivárnál esett el”.

Véleményünk szerint a Víziváros északi végében fekvő Vízivárat, amelyet egy nagyméretű olasz-bástya, és a hegy fokán álló északi rondella (Toprak-kuleszi = Föld-torony) védelmezett, ebből az irányból ágyútűz alá venni nemigen lehetett, másrészt pedig a falak melletti keskeny Duna-parti sávon rohamozni nem volt célszerű. A Vár és Víziváros egységes erődrendszerét a terepadottságok folytán csakis délkelet felől lehetett rohammal támadni, hiszen keleten a meredek hegyoldal védte, északon és nyugaton a Nagy- és Kis-Duna vize, ill. a falak előtti parti sáv keskeny volta jelentett akadályt.

A Hévíz-tó felőli támadásra azonban csak akkor kerülhetett sor, ha a Rácvárost és a Szent Tamás-hegy erődjét is elfoglalták a törökök, ami május 11-én, és 14-én meg is történt.

Az ez utáni eseményeket Istvánffy Miklós a következőképpen mondja el: miután a várost és a Szent Tamás-hegyet bevették, ágyúkat állítottak a városparancsnok házához. (Ennek helyét az 1594. évi ostromot ábrázoló Ruda János-féle metszet a Rácváros északi szélén, a Hévíz-tó déli oldalán Q-val jelzi (1. a 2. képen), és a kép alján a betűjel következő feloldását adja: „Az Begh haza, meliből az kerezty/yének/ harom algiuból az varat lwtték.”) Négy másik ágyút a Szent Tamás-hegyre helyeztek, és mindkét helyről löni kezdték a Kisebb városnak is mondott Vízivárost és a Várat. A törökök folyamatosan javították a megsérült falakat, a heves ágyúzás hatására azonban a Víziváros falának egy részén, ahol napnyugat felé fordul, egy behatolásra alkalmas, 15 lépésnyi széles nyílás (rés) keletkezett.

Megjegyzendő, hogy Istvánffy ezen helymeghatározását többen úgy értelmezték, hogy a rés a Víziváros nyugati részén, vagy annak nyugati falán keletkezett.

A nyugati falat azonban csak-

is a Szigetről lehetett volna lőni, a keletkezett rés pedig a városfal előtti keskeny parti sáv miatt rohamozásra alkalmatlan lett volna. Ezzel szemben a fent leírt ütegek a Rácváros, ill. a Hévíz felől és a Szent Tamás-hegyről a Vízi-városnak csakis a délkeleti falát lőhették! Istvánffy leírása valójában erre a falra vonatkozik, ennek is a Kis-Dunához közel eső nyugati végére, amikor a következőképpen határozza meg a helyet: „A Vízi-város falának egy része, amely (ahol az) napnyugat felé fordul.” A leírás szerint a délkeleti városfalnak arról a szakaszáról van tehát szó, amely a Kis-Duna partjánál nyugatnak fordul. Itt állott a Hévízfürdő tornyának nevezett félköríves rondella (olykor sarokköröndnek is nevezték), amely a városfalon belül, 1560–63 táján Szép Rusztem budai pasa által építtetett hévízfürdőről kapta a nevét. (A fürdő épületének jelentős maradványait a mai Katona István utca 6. és 8. sz. házak falaiban és az előttük végzett régészeti ásatások során találtuk meg és azonosítottuk.)

A továbbiakat így írja le Istvánffy: „Mátyás főherceg a vezérek tanácsának engedve a Kurtz-féle ezredből 800 katonát választott ki azzal, hogy a nyíláson át behatoljanak. Ezek vezetőinek önként ajánlkoztak Pálffy Miklós, Nádasdy Ferenc, Praun, a komáromi kapitány és maga Engelhart Kurtz is. Május 19-én történt meg a támadás, azonban a rohamozókat mintegy 2000 főnyi török (janicsár) sorfala és golyózápora fogadta, úgy, hogy a szörnyű öldöklésben legalább 200 ostromló meghalt. A támadók kénytelenek voltak meghátrálni. Maga Pálffy és mások is, akik a repülő lándzsák, robbanó cserépgránátok és golyózápor közt életüket kockáztatták – csak úgy menekült meg” – írja, hogy „egy kőből készült emlékmű mögött húzódott meg”, majd folytatja: „ekkor sebesült meg Balassi Bálint is, e serény ifjú, aki egyaránt hévvel szolgálta Marsot és Pallast, kinek mindkét combját ólomgolyó ütötte át anélkül, hogy csontot sértett volna, és néhány nap múlva meghalt” (3. kép).

Megjegyzendő, hogy a három nappal későbbi, május 22-i roham Istvánffy szerint ugyanitt, a

4. kép. A Vízi-város délkeleti falának rohama 1595-ben. W. Meyerpeck metszetén (részlet)

Vízi-város déli végén volt kör alakú saroktoronynál történt.

Véleményünk szerint a rohamozók ellen felsorakozó janicsárok sorfala a résen belül fogadhatta a támadókat. Nem valószínű, hogy a falon kívül, az ellenfél tüzének kitéve, fedezék nélkül várták a támadást. Erre utal az is, hogy Pálffy egy „kőből készült emlékmű” mögött talált menedéket. Nem hihető ugyanis, hogy az ostromlott és szétlőtt fal előtt bármilyen emlékmű állhatott, vagy megmaradt volna az ágyútűz után.

Talán ezzel az emlékművel és a kérdéses hellyel hozható kapcsolatba egy érdekes adat Esztergom 1572 táján készült török tapu-defterében: az Alsó várnak nevezett Vízi-város házainak összeírásánál – amely az összeírás sorrendje szerint a Budai kapunál kezdődik és a melegvizes fürdőház (Rusztem pasa fürdője) felé halad, a 181. és a 182. sz. házak között, a melegvizes fürdő közelében álló házat így írja le: Kurd oda-parancsnok háza, földszintes stb. (a ház pontos leírását adja, majd folytatja:) „Egyik-egyik oldala Rizá aga és Ómer azab (házával) szomszédos, (másik) két oldala a »vörös kővel« (kizilkaba) és az úttal határos.”

A leírásból kitűnik, hogy a várfal (=városfal) és az utca között kis házak sorakoztak, és a Hévízfürdő közelében, két ház között bizonyos „vörös kő” is állt. Lehetséges, hogy ez a defterben is megemlített, helymeghatározásra is alkalmas méretű „kizil Kaba” egy vörösmárványból készült (talán középkori, talán tö-

rök?) emlékmű lehetett, amely mögött Pálffy Miklós a janicsárok golyózáporától megmenekült, s amelynek közelében Balassa Bálintnak... „minden ket czombian által ment az golobis”.

A fentiek alapján megállapíthatjuk tehát, hogy a költőt nem a Várhegy lábánál, a mai Tanítóképző Főiskola közelében felállított szobra környékén, hanem a Vízi-város délnyugati sarkánál, a Hévízfürdő tornya mellett – már a városfalon belül –, a mai Katona István utca 4–6–8. sz. házak közti sikátorok táján érte a halálos sebet okozó lövés.

Az egy évvel későbbi, Esztergom visszafoglalását eredményező ostrom idején ugyanitt került sor a Vízi-város bevetelét eredményező rohamra, melyet W. Meyerpeck egykorú metszete is ábrázol (4. kép). Ennek ismeretében megelevenedik előttünk az egy évvel korábbi roham képe, a városfalon lőtt réssel, a falon belül Rusztem pasa fürdőjének két kupolájával, a Hévíz melletti ágyúüteggel és a Hévíz-tó felől a Vízi-város felé rohamozó katonák sorával...

A fentiek ismeretében került új emléktábla a Rusztem pasa fürdőjének maradványait magában rejtő Katona István utca 8. sz. ház kerítésének falára a magyar nyelvű líra első, európai jelentőségű költőjének, a jeles végvári vitéznek, Balassi Bálintnak emlékére.

Balassi és Kékkő

Nagy megtiszteltetés, hogy a tekintélyes honismereti mozgalom 32. akadémiáján szólhatok szülőföldem egyik meghatározó váráról, történelméről, amely reneszánsz költőnk életének is többször volt állomása, s nyújtott neki pihenést vagy adott menedéket. Történész nem vagyok, de a feladatnak – mégha szerény mértékben is – szeretek eleget tenni, mert költőnkkel vallom: „Életünket, amellyel sorunknak tartozunk, fordítsuk a haza üdvére!”

Kékkő történelmének krónikásai – Mocsáry Antal, Fényes Elek, Borovszky Samu és a szépíró, maga is Palócföldön született Mikszáth Kálmán lesznek segítségemre e feladat végrehajtásában.

Kezdjük mindjárt Mikszáthtal, aki azt írja: „A kékkői vár, mely Nógrád megye felső részében fekszik, egy meredek sziklaormon, kétórányira Balassagyarmattól, nem játszott nagy szerepet. Felvonóhídja előtt ritkán álltak ostromló hadak, faltörő kosok és ágyúk. Még a török, majd a kurucvilág is nagyobb, említésre méltó kalandok nélkül suhant el, árnyas erdőcskével, hímes rétjeivel, kanyargó patakjával. Míg fent a sziklaorom szelíd gesztenyeerdőben folytatódik.”

Mocsárynál olvashatjuk, hogy a meredek nagy hegyek és a mély s igen keskeny völgyek eltakarják a lakosok szemei elől a kiterjedő szépséget. Amit itt kellemesnek lehetne mondani, az a város felett levő, magas, meredek s kék színt mutató kősziklán épített vár. A várhoz fűződő monda szerint viszont nem a kék színben tűnedező hegyről, hanem egy kék színű drágakőről kapta a nevét. A monda szerint a Vepor-hegy tetején egy aranybarlangban lakott a sárkány, amely egy juhot fogyasztott naponta, szomját pedig az Ipoly vizével oltotta. A folyóban egyszer kék színben csillogó követ talált, amelyet Géza király – miután eljutott hozzá a híre – meg akart szerezni. A sárkánytól azonban senki sem tudta elvenni. Ez csak Detre fia Balázsnak sikerült, aki legyőzte a sárkányt, s a megszerzett ékkő felét a királynak ajándékozta, a másik felét pedig a vár tornyára helyezte, amely várat a sárkány barlangja fölé épített. A kékkői várat a történelmi okiratok szerint Detre főispán építtette 1237-ben, de Nagy Iván megállapította, hogy Detre már akkor Kékkő várának ura volt, amikor IV. Béla 1236-ban Nagyhalom (Sztácin) és Erdőmeg (Zahora) birtokában őt megerősítette. Borovszky megjegyzi, hogy a vár kétségtelenül a tatárjárást megelőzően épült. Detre után, aki Zólyom főispánja volt, a várat unokája, Péter örökölte, aki Hont vármegye főispánja volt. Péter halála után özvegyétől, Erzsébettől Péter testvérei – Bitter vagy Better zólyomi főispán, Demeter pozsonyi és egyben zólyomi főispán, valamint Mikó – 1296-ban egyezség útján visszavették. Bitter azonban a maga részét még ugyanabban az évben átengedte Demeternek. A várat ezután a Balassák uralták az egész középkorban.

A vár helyét Mocsáry így festi le: „Kékkő vára az osztroszakai magas hegyeknek szélén fekszik. Minekutána ezen nagy terjedésű hegyek lefelé hajlani látszanak... lassan-lassan három ágra oszlatnak, melyeknek egyike Bázsnak nevezetik, a másika Judás hegyének, a harmadika pedig Pap hegye... Bázs he-

gye napkelet felé az ellenség ellen vigyázó helyül szolgált a várbelieknek, mert – hangsúlyozza Mocsáry – a teteje természete szerint mindenkor terméketlen, s ennél fogva szabad kilátást engedvén, vigyázó helynek legalkalmasabb volt. Már a régiebb időkben is Bástyá-hegynek nevezték ezt az első magyarak, de idővel a tótok által megrövidítettven ezene nevezet Bázzsá változtatott. Ennek szomszédságában a Júdás hegye fekszik, mely onnan vette nevezetét, hogy róla kémlték ki a törökök a várbelieket, ezeknek nagy veszedelmekre – megfordulván későbbben a szerencse, az ellenség incselkedése a várbeliek által megelőztetett, s az ellenség meg is verettett – innen vette ez a hegy az áruló Júdás nevével nevezetét. A Pap-hegy (...) egy paptól vette nevét – magyarázza Mocsáry –, aki fogadásból ezen hegynek aljáról egészen a tetejére felment egyhuzamban, legkisebb pihenés nélkül, holott a távolságot csak a vár kapujától a völgynek mélységéig, hol most a mezőváros fekszik, könnyen lehet kétezer lépésre tenni – a kapu pedig a hegy közepetáján fekszik.”

A vár erre a Pap-hegyre épült s „kinézése Balassagyarmat felé igen gyönyörűséges” – ismeri el a krónikás, aki szerint „az alatta fekvő mezővárostól szinte megtagadta a természet minden kellemeit, egy szoros völgybe lévén az szorítva, néhány azonban más javakkal jutalmaztatott meg a természet és a szorgalom által, mert a szőlőhegyei nem igen nevezetesek is, de termékenyek, főképpen a Tartuska nevezetűek ezek szép haszont hajtának, de mindezek felett a gesztenyés erdeje érdemel figyelmet, melyben nagy és százesztendős cserfához hasonlítható terebélyes gesztenyefák látszanak.”

Kékkő – mint említettük – a középkorban végig a Balassák birtokában volt. A 14. század közepén közepén a már kihaltófélben levő családot Miklós fia Balázs – Hont vármegye alispánja 1376 és 1385 között – terjeszti tovább. Róla nevezték el Ipolygyarmatot Balázs- utóbb Balassagyarmatnak, s utódait Balázsiaknak majd Balassáknak.

A családból többen is említésre érdemesek. Olyan esemény is fűződik a várhoz, amit a krónikaírónak nem szabad homályban hagyni – figyelmeztet Mikszáth, aki imígyen meséli el történetét Balassa Imréről: „Valamiért megharagudott egyszer a feleségére, összefeleseltek, mérgebe jött. Állati dühben átfogta a szép Palásthy Krisztina derekát, de nem ölelésre, hanem fölemelte, és a nyitott ablakon át lehajította a rémítő mélységbe. Az asszony természetesen szörnyethalt.

A király maghallotta a szegény Palásthy Krisztina rossz végét, nagyon felháborodék emiatt, s titkos megbízatásban küldte egy vallon csapatot, Schramm Mátyás kapitány vezénylete alatt, hogy vizsgálják meg a szállongó hírek mibenlétét, és ha csakugyan úgy bánt volna feleségével a hatalmas várúr, fogják el, és szállítsák Bécsbe.

Egy májusi estén érkezék meg a vallon csapat Kékkő alá.

A semmit nem gyanító Balassa lebocsátotta előttük a hidat illő vendégszeretettel.

Lent a legénységet vendégelte meg, fent pedig a

kapitánynak csapott pompás vacsorát.

Hanem hovatovább mind jobban gyanakodni kezdett a gazda. A várnagya megsúgta neki, hogy a berúgott katonák egyben-másban elszólták magukat, maga a kapitány is gyanúsán viselkedett, s megérlelé Balassában a hitet, hogy ezek rosszban járnak.

S mikor vacsora után Schramm kérdezősködni kezdett a gazdától a vár úrnője felől, akkor már bizonyos lett.

– Nincs feleségem – mondá Balassa.

– Hogyan? – kiáltott ez fel, mintha csodálkoznék – én mindig azt hallottam, hogy kegyelmed nős ember.

– Meghalt a feleségem.

– Meghalt? Ah! Mi baja volt szegénykének? – ravaszkodék a kapitány.

– Az a baja volt, hogy leesett az ablakon százölnyi mélységbe. Schramm uram összecsapta a kezeit hűledezve.

– Lehetetlen az! És hogy történt az a szerencsétlenség? – Elmondom kegyelmednek a legnagyobb őszinteséggel. Éppen így vacsora után voltunk, ahogy most, az ablak ki volt nyitva, éppúgy, mint most... valami családi ügyet magyaráztam a feleségemnek úgy, ahogy ezt most kegyelmednek. Az aszszonynak rossz nyelve volt, belekotyogott, valami szúrós szót mondott, én is egyet, erre meg ő mondott vagy hármát, dühbe jöttem, hozzá lépek így és azt mondom neki, meghalsz, átfogom a derekát, úgy, ahogy most a kegyelmedét, fölemelem, úgy ni, s azzal zsuppsz... egy erős lökéssel kidobom az ablakon... úgy, ahogy most téged, te gazember.

De ezt az utolsó szót már nem hallotta a vallon kapitány, mert már akkor menthetetlenül szállt alá a mélységbe. Még a meglepetésre sem volt ideje. Bezeg majd csodálkozhatik a másvilágon” – jegyzi meg a fanyar humoráról nevezetes Nagy Palóc.

Komolyra fordítva a szót: Balázs fia Ferenc, aki előbb szörényi majd horvátországi bán, később Nógrád vármegye főispánja, 1526-ban Mohácsnál, II. Lajos király mellett esett el. Menyhért fia István 1584-ben Detrekőn nyomdát állított fel, ahol Bernemisza Péter egyházi beszédeit nyomtatták ki. Menyhért testvére, János 1550-ben Szolnok várának kapitánya, 1555-ben a felkelt nemesség vezére, 1574-ben királyi főajtónálló, ő Bálint apja. Zsigmond 1619-től 1622-ig Nógrád megye főispáni helytartója, akinek a nevéhez fűződik a törököktől visszafoglalt Kékkő várának a helyreállítása. „A vár – amint Mocsáry írja – hosszas időig haszonvehetetlen állapotban hevert, csak baglyok tanyája volt.” Zsigmond, még sáncokkal és épületekkel új életre hozta s az ország erejével meg is erősítette.”

Zsigmond unokája Ferenc királyi kamarás, 1785-ben Horvátország és Dalmátországok bánja, aki az „Udvar terhes foglalatosságaiban munkálkodott, utolsó napjait kedves kékkői várában csendes nyugodalomban, többnyire olvasással és nemes társalkodással töltötte. Örömmel fogadta a vendégeket s még a legkisebb nemes embert is nagyon tudta becsülni s megkülönböztetni. Végre negyed napi betegsége után életének 76. esztendejében, az 1807. esztendőben a kékkői várban csendes halállal halt meg s hideg tetemei a nagyzellei templom boltozatjába illendően eltakarították.” A művelt főúr nevéhez fűződik az a javaslat, mely szerint a magyarországi iskolákban a németen és a magyaron kívül oktassák a nemzetiségek nyelvét is. (A Palóc Társaság 1995.

augusztus 19-én emléktáblát leplezett le a felsőzellői templom falán gróf Balassa Ferenc emlékére, akivel kihalt a család grófi ága.)

A Balassák idejében kapott Kékkő mezővárosi rangot, és I. Lipót királytól 1658-ban vásártartási jogot is.

1750-ben a régi vár romjain báró Balassa Gábor barokk kastélyt emelt, amelynek várkapolnáját 1759-ben szentelték fel.

A 17. századtól telepedtek le a várhegy alá a különféle mesterségeket űzők. „Leginkább mesteremberekből, szőlőművelőkből és napszámosokból állanak a lakosok – olvashatjuk Mocsárytól, aki a településrendről is tesz említést: – Ezen keskeny mély völgy okozta azt, hogy minden jó rend nélkül vannak a lakosok házai helyhezvetve, ki hová akart, vagy inkább a hely hová engedte, oda épített magának lakhelyet a vár alatt és a hegyek hajlásain, egyik feljebb, a másik alább...”

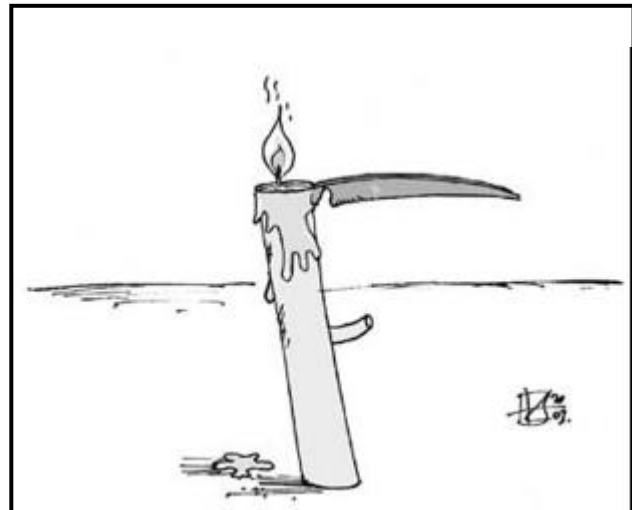
„Amennyire a történelem emlékezik (nálunk bizony rövid emlékezőtehetsége van annak is), Kékkő mindig a Balassák vára volt – idézzük ismét Mikszáthot. – Bár most is a Balassáké lenne, mert az ősfamíliaiból, leszámítva a Hunyadiakat, Rákócziakat és Zrínyieket, a Balassák a legrokonszenvesebbek.

Akadtt azokból minden; hadvezér, politikus, poéta, még rablólovag is, de magyartalan érzésű sohasem. Csináltak a Balassa várakban sok mindenféle rossz dolgot, még hamis pénzt is, de hamis politikát nem.”

A Balassák után gróf Forgách Antal, majd Almásy Dénesné Károlyi Ella lett a várkastély birtokosa.

Kékkő legújabbkori történetéről megemlítjük, hogy 1912-től volt járási székhely, majd 1945 után ismét 1960-ig. Ekkor Losonchoz csapták a Kékkői járás területét. 1968-tól újból önállósult a járás, de nem Kékkő, hanem Nagykürtös lett a székhely. Azóta az új járásközpont árnyékában tengődik Kékkő, ám gazdag történelmi múltjának köszönhetően máig megőrizte városi rangját, noha csak kétezer körül mozog lakóinak száma.

Ennek a történelmi múltnak s egyben a magyar múlt számontartásának is jelentős állomása volt 1994 októbere, amikor a várkastély udvari falán a Palóc Társaság Balassi Bálintot ábrázoló bronz domborművet avatott, Oláh Szilveszter szobrászművész re-

mekbe öntött alkotását. A dombormű két oldalán szlovák és magyar nyelvű, süttői kőbe vésett szöveg emlékezteti az arrajárót: „E vár a Balassa család ősi fészke volt. Balassi Bálint (1554–1594) reneszánsz nagy magyar költője gyakran tartózkodott a várfalai ozőtt. Az emléktáblát európai rangú költőnk születésének 440. évfordulóján állíttatta a Palóc Társaság”. Ugyanakkor két teremre terjedő Balassi-kiállítás is nyílt a vármúzeumban, a Petőfi Irodalmi Múzeumnak köszönhetően. A szlovákiai belpolitikai fejlemények azonban rövidre szabták ennek élettartamát...

Ha beszélhetünk Balassi-kultuszról vidékünkön, akkor elmondhatjuk, hogy annak éltetője a Palóc Társaság, mely évente legalább egyszer, mindig a születési évforduló táján, Kékkőre hívja és várja a költészet szerelmeit. Ennek a rendszeresen visszavisszatérő rendezvénynek, a hagyományápolásnak köszönhető, hogy Kékkő környékének legnagyobb magyar tanítási nyelvű alapiskolája, az ipolynyéki,

2000 decemberében felvette Balassi Bálint nevét. Azóta minden év májusában Balassi-émléknapot tartanak az iskolában, a faluban, melynek egyik kimagasló eseménye a Balassi-díj átadása – ez is Oláh Szilveszter szobrászművész alkotása – a legjobb tanulóknak, pedagógusnak és szülőnek.

Befejezésül álljanak itt Hrubík Bélának, az iskola-névadás szülőatyjának gondolatai: „Balassi Bálint vitézségével és bátorságával is megbecsült helyet vívott ki magának a magyar történelemben. Végvári vitéz volt, aki hazafiként harcolt a törökök ellen, a legigazók ellen, s nem fogadta el a szolgaságot, a láncot. Ipolynyék a maga nemében szintén egy végvár, ahol ugyanugy csatákat vívunk nap mint nap, igaz, nem karddal, de szavakkal, tettekkel és hittel. Balassi szellemisége erőt adhat nekünk a mindennapokban, példát mutathat gyermekeinknek...”

Z. URBÁN ALADÁR

Balassi Bálint származása, családi kapcsolatai

Balassi Bálintnak, a költőnek életével, szerelmeivel, költészetével sokat foglalkozik az irodalomtudomány, azonban viszonylag kevés szó esik származásáról, őseiről. Való igaz, hogy Balassi Bálint ősei között senkit nem találunk, akit az irodalom, a költészet olyan szinten érdekelt volna, mint őt, azonban politikai szereplésük semmiképpen sem hagyható figyelmen kívül, már csak azért sem, mert ez volt Bálint öröksége is, amely kötelezte őt, hogy a családi hagyományokat figyelembe véve hosszadalmas birtokvitákat, pereket folytasson, és ha kell, fegyverrel szolgálja hazáját. Jelmondatát („Életünket, amellyel adósai vagyunk a sorsnak, fordítsuk a haza üdvére”), amelyet saját kezűleg írt családi címere alá, szintén őseitől örökölte. Kosztolányi Dezső az 1931-ben megjelent Balassi Bálint összes műveit tartalmazó kötet előszavában a következőket írta: „Azoknak a Balassáknak ivadéka, akik megannyi nemes vitézt, rablólovagot, kalandort, nyakas, kiszámíthatatlan, erőszakos kiskirályt adtak történelmünknek. Erükben semmi esetre sem aludt tej folyik. Bő véruk van, sűrű, fűszeres vérük. Híresek agyafúrtságukról.”

Ha végigtekintünk Balassi Bálint családfáján, összesen tíz (apai) őst tudjuk név szerint megnevezni az okleveles adatok alapján. A következőkben ezeket

az ősoket szeretném röviden bemutatni.

A Balassa család eredete, mint a legtöbb magyar nemes család eredete, a mondai, források nélküli korszakra nyúlik vissza. Az egyik változat szerint a család őse az a kabar származású Böngré fia Bors volt, aki Anonymus Gestájában Árpád kedvelt hadvezéréként szerepel, és akihez a hagyomány Bars és Borsod megye alapítását fűzi. Ennek a változatnak azonban semmiféle valóságtartalma nincs, a honfoglaló ősokhöz a Balassáknak valószínűleg semmi közük nincs. A történettudomány feltételezése szerint a család őse a királyi vadászok, esetleg bölényvadászok közül került ki. Ezt igazolja, hogy a Balassáknak nem volt nemzetségnevük, amelyet a 13. századtól kezdve minden nagybirtokos bárói család viselt, valamint a címerükben látható bölényfej, amelyet már a 13. században a család első ismert őse, Synk fia Detrik is használt. Az ősi birtokok Borsod megyében és környékén terültek el: a Borsod megyei Ózd, a Gömör megyei Pogony és az Abaúj megyei Regmec. Vagyis: a Balassa család ősei királyi bölényvadászok voltak Borsod megye területén.

Közülük elsőként Synk fia Detrik emelkedett ki, aki elnyerte II. Andrástól a zólyomi ispáni tiszteletet. Hogy miért kapta meg a királytól ezt a hivatalt, nem tud-

juk, de elképzelhető, hogy részt vett II. András kereszties hadjárataiban. Köztudott, hogy András jórészt azok közül választotta ki embereit, akik elkísérték őt tengerentúli hadjárataira.

A zólyomi királyi uradalom, amelyhez ekkor még Zólyom megyén kívül Árva, Turóc és Liptó is hozzá tartozott, sűrű erdősegekből állt (nem véletlenül nevezték a középkorban Fekete-erdőnek), és a királyok kedvelt vadászó helye volt. Az erdőben az erdőóvokon – akik az uradalom fát, vadjait védték az idegenek ellen – és a halászosokon kívül, akik a később Zólyom város környékén éltek, nem élt senki. A 13. század elején azonban, amikor II. András bőkezűségének köszönhetően a királyi birtokok száma alaposan lecsökkent, szükség volt új területekre, és megkezdődött a zólyomi uradalom megyévé alakítása. Ennek a folyamatnak irányítását kapta meg Synk fia Detrik 1222 körül, majd utána több mint egy évszázadon keresztül mindig az ő leszármazottjai voltak a zólyomi ispánok. A megyévé alakítás első lépése volt Zólyomvár felépítése, majd ezt követte a terület benépesítése Bars és Hont megyéből. A zólyomi ispán, tehát a Balassa család őseinek feladata közé tartozott az újonnan betelepültek birtokhatárainak kijelölése, a királyi birtokok felett való őrökösés, a kato-

náskodó jobbágyfiúk (azaz a Zólyomvár és a terület védelmét is ellátó fegyveresek) hadba vezetése és az igazságszolgáltatás. A 14. század első felére, azaz Detrik fiának idején azonban már a zólyomi uradalom túlságosan benépesült, kerületekre kellett osztani, amelyek élén egy-egy tisztartó állt, és a zólyomi ispán feladatai egyre inkább jelképesse válnak, társadalmi állása előkelőbb lett, bekerül az országnagyok közé.

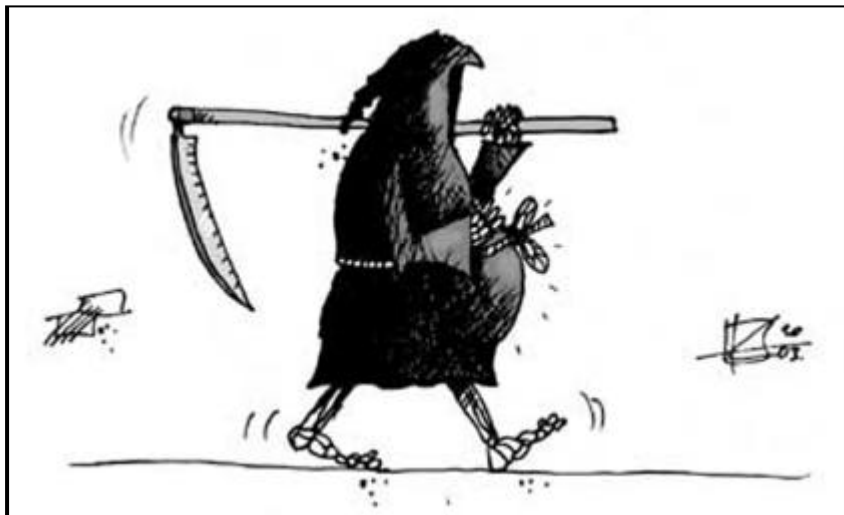
Synk fia Detriket tehát 1233-ban már külföldi és belföldi szolgálatban megvénült embernek mondja az uralkodó. 1236-ban hallunk róla utoljára, valószínűleg ekkor halt meg. 1229 és 1236 között azonban Detrik az uralkodó kegyét kihasználva jelentősen gyarapította a családi vagyont: megszerzett néhány zólyomi birtokot, amelyet először csak szolgálati birtokként, később pedig örökletes birtokként kapott meg, majd elnyerte a Borsod megyei Szuhogyt, a Hont megyei Csen-tét és a Nógrád megyei Zahorát és Sztracsint. Detriknek három fia volt, a hasonló nevű Detrik, Mikó és a Csemei előnevet viselő Miklós. A három fiúval a család három ágra szakadt: Detrik ága a 14. században kihalt, Mikó lett a Balassa család őse, ahonnan maga Balassi Bálint is származott, a legkisebb fiú Csemei Miklós pedig Borsod megyében birtokos köznemesi családok, a Csákányi, Csemei, Csorba családok őse lett. Ebbe az ágba tartozott a nagybirtokos Donch mester is, aki a 14. században Komárom várának birtokosa volt, és többek között azzal is ismertté tette nevét, hogy hazánkban az első címeradományt kapta Károly Róbert királytól.

A Balassa család őse, Detrik fia Mikó 1244 és 1255 között volt zólyomi, 1247 és 1256 között pedig sárosi ispán. IV. Béla legkedveltebb emberei közé tartozott, és ezt a kegyet valószínűleg annak köszönhette, hogy a tatárjárás után az uralkodó megbízta azzal, hogy az elnéptelenedett falvakat telepítse újra. Mikó a feladatát kiválóan teljesítette, ezért bőséges királyi birtokadományban részesült. Az adománybirtokok között szerepelt a Honti várhoz tartozó Gyarmat (a későbbi Balassagyarmat) és Hídvég, a Liptó megyei Újfalú, a Trencsén megyei Kisuc-

ca és a Bolondóc várához tartozó Tika-hegy, amelyet várépítés céljából kapott Mikó. Birtokait saját maga is gyarapította, amikor megvásárolta a Nógrád megyei Ludány, Halász, Sztregova és Bussa birtokát. Személyes kapcsolat és jó viszony alakult ki közte és az uralkodó között, zólyomi ispánsága idején gyakoriak voltak itt a királylátogatások, és IV. Béla több karácsonyát Zólyomban töltötte. Mikó 1256 körül halt meg, több gyermeket hagyva maga után.

A gyermekek közül Bitter az, aki számunkra – későbbi utódai miatt – érdekes. Bitter a korszak gyermeke. IV. Béla halála után vagyunk, amikor a nagybirtokosok közt a várépítés, magánhad-sereg fenntartása, az uradalom kiépítése és a minél nagyobb arányú birtokszerzés jön divatba. A királyi hatalom igen meggyengül, IV. Kun László uralkodására egy rövid stabilizációs időszakon kívül a két nagybirtokos család, a Csákok és Kőszegiek, illetve párt-híveik csatározása a jellemző. Mikó fia Bittert is az erőszakos birtokszerzés jellemzi. Még apja életében testvéreivel és unokatestvéreivel együtt megépíti a Vág parti Szucsány, Varin, Budatin és Litava várát, amelyek később a birtokszerzések központjai, a magánhad-sereg állomáshelyei lesznek. Legjelentősebb foglalásai közé tartozik Hricsó vára, amely köré uradalmat is szervez, és Drégely vára, amelyet azonban csak névlegesen tud megszerezni, mert elfoglalnia már nem sikerül. 1290-ben testvéreinek, Péternek fiú örökös nélküli halála után megszerezte Kékkő várát is. Bitter természetesen nemcsak birtokokat, hanem tisztségeket is szerzett: 1250 és 1262 közt honti, 1277 és 1282 közt pedig zólyomi ispán volt. 1300 körül halt meg. Bitter halálakor a Balassa család legjelentősebb és legbefolyásosabb tagja Miklós fia Demeter volt, aki pozsonyi és zólyomi ispánként III. András leghívebb emberei közé tartozott, bejáratos volt a királyi udvarba és 1298-ban ott volt azok közt a bárók közt, akik az uralkodóval Csák Máté-ellenes szövetséget kötöttek. Nem meglepő tehát, hogy Bitter halálakor, fiai, Miklós, János, Péter és Mihály fiatalkorát vagy kiskorúságát kihasználva lefoglalta a Hont

megyei Gyarmatot és a hozzá tartozó falvakat. 1301-ben meghalt III. András király, és Csák Máté rögtön megindította bosszúhadjáratát Miklós fia Demeter ellen, sőt keletről a másik hatalmas tartományúr, Aba Amadé is fenyegette a Balassák birtokait. A vég-ső csapás elkerülése végett a Balassák szövetséget kötöttek Aba Amadéval, és kitarítottak mellette akkor is, amikor 1312-ben Rozgonyánál szembeszállt Károly Róbert csapataival. Miklós fia Demeter, a Balassa család feje is a rozgonyi ütközetben esett el. Ezután a Balassa család birtokait, amelyek befolyásos, felnőtt irányító nélkül maradtak, Csák Máté könnyen elfoglalta és mintegy egy évtizeden keresztül a hatalmában tartotta. A Balassák, köztük Bitter fia Péter, Balassi Bálint őse, a Csákok familiárisa lett, az ő érdekükben fogott fegyvert, bár valószínűleg néhány év múlva csatlakozott Károly Róbert egyre növekvő táborához. 1321-ben, Csák Máté halála után, ugyanis az uralkodó visszaadta a Balassák elfoglalt birtokait, így Kékkőt, Gyarmatot, Szucsányt, Varnát, Budatint, Litvát, Hricsót és Hídvéget. Bitter fia Péter ezután székhelyét Kékkő várában rendezte be, és előneveként is a Kékkőt használta. A családban azonban nem Péter volt az egyetlen felnőtt férfi, mert a Balassa család másik ágából származó Domonkos fia Donch is igényt tartott a birtokokra. A család két ága között a birtokfelosztás 1323-ban történt meg. A felosztás szerint az Ipoly folyó melletti Hont és a Nógrád megyei birtokokat, Szalatnyát, Sztracsint, Gurkfalvát, Újfalut, Jakabfalvát, Szklabonyát, Palahtát, Csábot, Szakácsit, Illéfalvát, Mankfalvát, Harasztigyarmatot, Lazánt, Gyarmatot, Pöstyént, Szurdokot, Podluzsányt, Zahorát Bitter fia Péter és örökösei kapták meg, a fent felsorolt falvak lettek tehát Balassi Bálint családjának ősi birtokai. Donch mester a Hont és Nógrád megyei birtokokért cserébe megkapta Szucsány várát a várnai uradalommal, a Liptó megyei Szevnice és Szelc falut, a zólyomi területeket a Revce és a Vág folyó között és a Turóc megyei Kostyán és Zaborek falvakat. A családnak ezen ága, amely azonban néhány évtized múlva kihalt, kapta meg tehát az északi

birtokokat. Ettől az időponttól, tehát 1323-tól kezdve beszélhetünk a Balassák Hont és Nógrád megyei uradalmáról, amelynek kiépítését Kékkői Péter rögtön meg is kezdte. Péter 1347 körül halt meg, így már nem érhetette meg, hogy fiai, Miklós és György (közülük Miklós lesz majd Bálint őse) 1353-ban hűséges szolgálataikért, különösen az országban megsokasodott tolvajok, latrok és más gonosztevők felszámolásában véghez vitt tetteikért I. Nagy Lajos királytól Gyarmat birtok területére pallosjogot kaptak, azaz az itt elfogott gonosztevők felett ítélezhettek, a birtokon akasztófát és más kínzóeszközöket állíthattak fel.

Ettől kezdve a Balassák Nógrád megyei uradalmának élete nyugodt körülmények közt zajlott, amihez hozzájárult az Anjouk által megteremtett belső béke és gazdasági fejlődés is. Természetesen kisebb birtokviták, örökösödési perek voltak a családban, de ez nem változtatott lényegesen a családi birtokállomány nagyságán. Ebben a nyugalmas időszakban született meg Kékkői Péter fia Miklós idősebbik fia, Balázs, akinek neve a későbbiek folyamán Balassa alakban a család vezetékneve lesz. Balázs életéről azonban semmit nem tudunk, egyetlen említése 1374-ből való, valószínűleg fiatalon halt meg, mert 1393-ban már csak özvegyét és kiskorú gyermekét, Miklóst említik. Miklós kiskorúsága idején a birtokok folyamatos ve-

szélyben voltak, mert a leghatalmasabb szomszéd, Szécsényi Frank országbíró megpróbálta elfoglalni a Balassák birtokainak egy részét, ám kísérletei sorra kudarcot vallottak. Miklós székelyét Szklabonyán rendezte be, ezért forrásaink általában Szklabonyai Miklósként emlegetik. Felesége valószínűleg a fent említett Szécsényi Frankkal volt rokonságban, és a házasságból hat felnőttkort megélt fiúgyermek született. A gyermekek közül László fontosabb számunkra, Balassi Bálint dédapja.

Miklós halálakor, az 1430-as évek közepén még viszonylagos nyugalom uralkodott az ország területén, leszámítva a huszita betöréseket, amelyek főként a Felvidéket, tehát valószínűleg a Balassák birtokait is sújtották. 1439-ben azonban Habsburg Albert, Zsigmond király vejének halála után kitört a polgárháború. Az ország két pártra szakadt: volt, aki Albert özvegye, Erzsébet és a megszületendő trónörökös, V. László oldalára állt, és volt, aki a bárók által megválasztott Jagelló Ulászló és a sikeres török csatáinak köszönhetően gyorsan emelkedő Hunyadi János felé húzott. Természetesen a Balassáknak, akik az ország legvagyonosabb családjai közé tartoztak, pártot kellett választaniuk. Balassa László és testvérei Hunyadi János szolgálatát választották, aki ezt a választást nem is hagyta jutalom nélkül, 1447-ben Lászlót Kazai Kakas Györggyel együtt Korpona

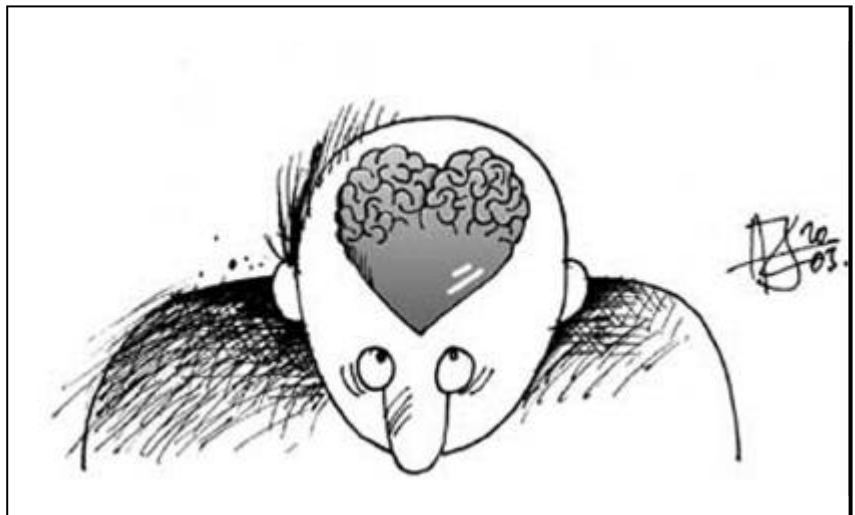
város kapitányává és természetes urává nevezte ki. Mivel a korszakot jellemző zavaros állapotok ezt lehetővé tették, sőt a hadi cselekmények egyenesen megkövetelték, a Balassa fiúk is kihasználták a kínálkozó alkalmakat. 1443-ban például Balassa László és testvérei, Zsigmond, István és György elfoglalták az ipolysági monostort, a prépostot és a konventi tagokat eltávolították a lakásukból és celláikból, a monostorból erődítményt csináltak, ahonnan azután a monostor összes birtokait adók kivetésével, élelmiszerek elvitelével, jobbágyok bebörtönzésével és összes javaknak az elhurcolásával tönkretették, még a házakat is felégették. Ság kirablásán kívül a monostor Palojta nevű birtokát Kékkő várához csatolták, és az ott élő jobbágyokat jogtalanul adóztatták.

A zavaros idők azonban nem sokára véget értek, és 1458-ban a rendek Hunyadi János tizennégy éves fiát, Mátyást választották királyukká, akiben azonban a bárók többsége alig egy év alatt nagyot csalódott, mivel Mátyás kemény kézzel próbálta kiszorítani őket a hatalomból. A főurak egy része ezért a Garaiak vezetésével behívta az országba a Habsburg III. Frigyeset. Amikor erről Mátyás értesült, hogy megtudja, ki áll az ő pártján, hűségesküre szólította fel a főurakat. Az eskütevők közt, akik Istenre, Szűz Máriára, Szent Péter apostolra, a három szent királyra és Isten minden szentjeire esküdtek meg, hogy egész életükben hűségesek lesznek a királyhoz, vele szemben mindig engedelmességet és tiszteletet fognak nyújtani, és amíg Mátyás él, senkit nem fognak Magyarország királyává tenni, ott volt Gyatmathi Balassa László is. Lászlónak ez az állásfoglalása meghozta jutalmát: Mátyás uralkodása alatt sorra kapta a birtokokat, többek között a Hont megyei Alsópribelyt és a Turóc megyei Kostyán birtokot. 1475-ben első felesége halála után újranősült, és Hont megye legtekintélyesebb főúranak, Horváth Damjának özvegyét vette feleségül, akinek halála után több más birtokkal és vagyontárggyal együtt a Hont megyei Litva vagy Csábrág vára is Balassa László és gyermekei tulajdonába került.

Balassa Lászlónak első házasságából több lánya és fia, köztük

Ferenc, született. Ferenc, Balassi Bálint nagyapja életében érte el a család középkori történetének csúcspontját. Ekkor ugyanis a család, nagyrészt Mátyás adományainak és kegyének köszönhetően, az ország legvagyonosabb és legbefolyásosabb családjai között foglalt helyet. Az 1498/22. törvénycikk meghatározta annak az alig húsz bárónak a nevét, akik magánhadsereget tarthattak, Balassa Ferenc köztük szerepel. Ferenc egyébként folytatta családja politikáját, Mátyás halála után, annak özvegye, Beatrix oldalára áll, akinek zsoldjában 1491-ben az országot fenyegető lengyelek ellen harcolt, 1492-ben pedig ott volt azok között, akik aláírták II. Jagelló Ulászlónak, Beatrix második férjének magyar királlyá választását. Ferenc többször nősült, de feleségei szintén a legtekintélyesebb családok lányai közül kerültek ki. Első felesége, aki 1500 körül halhatott meg, Csulai Ficsor László szörényi bán lánya volt, harmadik felesége, gyermekei anyja, tehát Balassi Bálint nagyanyja, Perényi Orsolya, Perényi Imre nádor testvére. Valószínűleg ennek a házasságnak is köszönhető, hogy 1509-ben jelentős birtokokat kapott Ferenc Erdély területén, majd 1513-ban kinevezte az uralkodó Jajca, egyik legjelentősebb déli végvárnak kapitányává. Ferenc befolyását mutatja, hogy 1522-ben Szalkai György esztergomi érsek, Báthori István nádor, Verbőczy István személynök mellett tagja volt annak a követségnek, amely II. Lajos nevében tárgyal Ferdinánd osztrák főherceggel a török elleni segítség tárgyában. Balassa Ferenc vagyoni helyzetére rávilágít, hogy 1524-ben a királynak négyezer forintot adott kölcsön a török ellen vonuló hadsereg felszerelésére. Fényes pályafutásának és eseménydús életének méltó befejezése volt a mohácsi csata, ahol 1526. augusztus 29-én sok más társával egyetemben ő is hazájáért adta életét.

Gyermekei, köztük János, Balassi Bálint apja, Szapolyai János ellenében Habsburg Ferdinánd oldalára álltak, akinek szolgálatában János 1555-ben a bányavárosok kapitánya tisztet látta el. Ebben a korszakban a pártváltoztatás, tehát az egyik uralkodó szolgálatából a másikéba szegődés

korántsem volt szokatlan dolog. A Balassa család esetében sem.

Valószínűleg már felesége kiválasztásában is ez az ingadozás motiválta Balassa Jánost, mert felesége Sulyok Anna, egy Mátyás korában felemelkedett köznemesi család lánya volt, aki a kezdetektől fogva a Szapolyai család pártján állott. Sulyok Anna testvére, Sára egyébként a szintén Szapolyai hívének számító Dobó Istvánhoz, a későbbi egri hőshöz ment feleségül. Ezzel a házassággal tehát Balassa János elérte azt, hogy a Szapolyai pártban is voltak pártfogói és befolyásos emberei. Ez az ismeretségi kör azonban ellenfeleit arra indította, hogy megvédolják Habsburg Ferdinánd előtt, így 1569-ben sógorával, Dobó Istvánnal együtt perbe fogták, mondván, hogy Szapolyai János Zsigmondot egy Miksa elleni támadásra buzdította fel. Balassa János és Dobó István a pozsonyi börtönbe került, ahonnan Balassa János 1570-ben őreit megveszgetve megszökött. Két évvel ezután kegyelmet kapott. Balassa János 1577-ben halt meg. Egyetlen felnőtt kort megélt fiú: Bálint maradt utána, aki apja halálakor huszonhárom éves. Bálint már apja halála évében megkezdte a pereskedést rokonaival, majd botrányos házasságával, amely során első fokú unokatestvérét, Dobó Krisztinát megszöktette és elfoglalta a sárospataki várat, további perek sorozatát indította el.

Rövid élete során egyik perét

sem tudta sikeresen befejezni, házassága is tönkrement, így néhány évvel halála előtt (1588-ban) szomorúan írta le a következő szavakat: „Oztán amikor Viglyesen veszekedtek Andrással Bálinték, akkor annyi nehéz gondjai voltak Balassi Bálintnak, hogy senkinek több, s nehezebb gondjai nem voltak: hol az feleségével való rettenetes dolognak kellett gondját Egren viselni, hol az szentszéki perre Szombatba vigyázni, hol Szokolyval Zombor felől traktálni, hol az pataki jószágba kellett kapdosni, hogy el ne vesztené feleségétül. Hozzáteszem, hogy mindenkinél gyűlöletben és irigységben állott házassága miatt, s a pataki igaztalan szégyen és az elszenvedett sérelem miatt tekintélyének és becsületének nagy részét elvesztette. Hiába kedveskedett, irigység, gyűlölség tárgya lón és hatalmas zsarnoki ellensége olyan légbört teremtett, mely örökös rágalmaszásával a fejedelemnél a szegény Bálintot gyűlöletbe és bűnbe keverte. Szegénység gyötörte s ezen házi bajoktól és lelkének szorongattatásaitól elnyomva ennyi gond és teher nehéz súlyát egymaga nem volt elégséges hordani.”

A családi örökség tehát nem hozott sok szerencsét Bálintnak, a birtokok, a vagyon inkább csak teher volt számára, bár hazaszeretében, hősiességben nem tagadta meg őseit.

TÓTH KRISZTINA

A MŰVELŐDÉS megrendelhető minden postahivatalnál. Sorszámunk a sajtókatalógusban: 4067. A KÖNYVESHÁZ sorszáma: 7055. Előfizetőknek negyedévre 18 000 lej, egy szám ára 10 000 lej.

Magyarországon előfizethető a Könyvtárellátó útján (1391 Bp., Váci út 19. p.f. 204), a Magyar Napló szerkesztőségében (1062 Bp. VI. Bajza utca 18) és a Custos-Zöld Könyvesboltban (II. Margit krt. 6).

Megvásárolható, illetve előjegyezhető a MŰVELŐDÉS és a KÖNYVESHÁZ az alábbi helységeken:

KOLOZSVÁR: a szerkesztőségben (utánvételt régi számok is); előfizethető az Apex lapterjesztőnél; Egyetemi Könyvesbolt; RODIPET; Röser Antikvárium;
SZAMOSÚJVÁR: Téka Alapítvány;
TORDA: RMDSZ, Vásárhelyi Géza Könyvtár;
ARAD: Tulipán Kft.;
BESZTERCE: RMDSZ;
MICSKE: Hodgyai Edit;
NAGYSZALONTA: Arany János Múzeum;
BRASSÓ: Áprily Lajos Gimnázium (Pásztori Klára);
FOGARAS: unitárius parókia;
KÓHALOM: református parókia;
NÉGYFALU: Köpe Ilona;
GYULAFEHÉRVÁR: Gróf Mailáth Gusztáv Károly Gimnázium;
NAGYENYED: Bethlen Gábor Gimnázium;
CSÍKSZEREDA: Márton Áron Gimnázium;
CSÍKSZENTDOMOKOS: általános iskola;
CSÍKSZENTMÁRTON: Bajkó István;
GYERGYÓSZENTMIKLÓS: Ambrus András;
SZÉKELYUDVARHELY: Benedek Elek Tanítóképző Főiskola;
SZÉKELYKERESZTÚR: múzeum;
PISKI: református parókia;
SEPSISZENTGYÖRGY: BOJTÁR Kft; Csikós Júlia; H-Press; Mikes Kelemen Közművelődési Egyesület;
KÉZDIVÁSÁRHELY: Bod Péter Tanítóképző;
KOVÁSZNA: Kőrösi Csoma Sándor Gimnázium és városi könyvtár;

UZON: Ambrus László;
RESICA: református parókia;
MÁRAMAROSSZIGET: Hollósy Simon Művelődési Egyesület;
NAGYBÁNYA: Könyvesház;
SZAMOSARDÓ: Vicsai János;
MAROSVÁSÁRHELY: RMDSZ; Vártemplom parókiája; Fazakas Károly lapterjesztő (Panselutelor nr. 4/3);
DICSŐSZENTMÁRTON: Sipos Domokos Művelődési Egyesület;
GERNYESZEG: általános iskola;
LUDAS: Székely Réka;
NYÁRÁDSZEREDA: Molnár Elvira;
SÁROMBERKE: IKE;
SZOVÁTA: Szabó Gizella;
SZATMÁRNÉMETHI: Baraprest Kft; Papp Piroska;
NAGYSZEBEN: RMDSZ;
MEDGYES: református parókia;
ZILAH: gimnázium; Kovács Kuruc János;
KRASZNA: Hajas Matild;
SARMASÁG: Horváth József;
SZILÁGYCSEH: Tövishát Egyesület;
SZILÁGYSOMLYÓ: Báthory Alapítvány;
ZSIBÓ: Mátyus Éva;
TEMESVÁR: Boér Jenő;
LUGOS: Fülöp Lídia;
BUKAREST: Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság.

Lapszámunk szerzői:

Herczeg Ágnes, tájépitész * **Pécsi Györgyi**, irodalomkritikus * **Pomogáts Béla**, irodalomtörténész * **Tóth Krisztina**, költő, műfordító – *Budapest* * **Jánosi Csaba**, tájépitész – *Csíkszereda* * **Adorján Botond**, egyetemi hallgató * **Buzás Pál**, tanár * **Gergely Zsuzsa**, szerkesztő * **Könczey Elemér**, grafikus * **Ladányi Emese**, egyetemi hallgató – *Kolozsvár* * **Ábrám Zoltán**, művelődésszervező – *Marosvásárhely* * **Dukrét Géza**, tanár, helytörténész – *Nagyvárad* * **Z. Urbán Aladár**, tanár, helytörténész – *Óvár* * **Horváth István**, helytörténész – *Párkány*

10 000 lej